

Tonči Burić

Perunovo brdo (*monte Borun*) – prilog poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima

UDK: UDK: 811.163.42'373.21 (497.5 Kaštela)“653“
811.163.42'373.612 (497.5 Kaštela) „653“

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 5. 7. 2011.

Tonči Burić

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

HR, 21 000 SPLIT

Stjepana Gunjače b. b.

tonci.buric@mhas-split.hr

| 59

*Autor obrađuje primjere očuvanoga toponimijskog naslijeđa iz ranoga srednjeg vijeka na prostoru Kaštela koji su nastali u predkršćanskoj fazi, neposredno po doseobi Hrvata na istočnu obalu Jadrana u 7. i 8. st. Među njima ističe se sedam toponima slavenskoga poganskog sakralnog izričaja na teritoriju sela Ostroga, koji, sagledani kroz prostorni razmještaj, dočaravaju mitološku predodžbu o kozmičkom sukobu slavenskih božanstava, Peruna i Volosa, koja je već temeljito razrađena na općoj razini u hrvatskoj znanstvenoj literaturi (filološkoj i etnološkoj). Ovdje je ona aplicirana na konkretni primjer starohrvatskoga naselja Ostrog u današnjem Kaštel Lukšiću, nekada u sklopu Kliške županije. Ostroški toponimi analogni su već dobro poznatim sklopovima u Poljicima kod Splita i Mošćenicama u Istri. Perun je zastupljen u nazivu brda Borun (*monte Borun*), a Volosa krije potok Majurina (od majur = blavor). Tu je još i obvezna Dubrava – sveti gaj, te znakoviti toponimi Bovan i Balavan (bolvan = poganski idol, kumir), Tribižine (treba = žrtva bogovima), te Baba pećina, također mitološkog sadržaja.*

Time je oslikan mitološki koncept sakralnog imenovanja prostora, imanentan arhajskim indoeuropskim zajednicama, pa tako i onima slavenskim, koji se skladno nadopunjuje s “poganskim horizontom” starohrvatskih grobalja na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske, a koji je u svojoj završnoj fazi otkriven i u Kaštelima.

Ključne riječi: Borun, Ostrog, Kaštela, slavenska mitologija, Balavan

PROSTOR KAŠTELA središnji je dio starohrvatske Kliške županije, pa je kao takav često privlačio pozornost hrvatskih medievista različitih znanosti: povjesničara, arheologa, filologa, povjesničara umjetnosti itd. Toponimija, kao jedna od povijesno-filoloških disciplina, također je nalazila na tom prostoru obilje gradiva. Među inima izdvaja se u toponimijskom naslijeđu Kaštela i prepoznatljivi sloj nazivlja slavenskoga porijekla, nastao pretežito na početku srednjega vijeka u starohrvatskom razdoblju.¹ Unutar te skupine moguće je u daljnjoj razdiobi izlučiti skupinu toponima iz vremena prije pokrštavanja Hrvata (7.–8. st.), koja se veže uz slavenske poganske tradicije, a pomoću kojih se vršilo sakralno imenovanje i obilježavanje prostora.² To imenovanje usko je vezano uz predodžbe preuzete iz arhajskoga mitskog svjetonazora Slavena.³ Ovaj rad je mali prilog boljem poznavanju tog segmenta najstarije hrvatske prošlosti na istočnoj obali Jadrana.

Plodne površine salonitanskog agera zapadno od antičke metropole Salone, kao i u samom Solinu, postale su okosnicom agrarnoga gospodarskog sustava u ranom srednjem vijeku. Ondje se formiraju krupni veleposjedi (*curtes, predia*) hrvatskih vladara (kneževa i kraljeva), kao i teritoriji pojedinih starohrvatskih rodovskih zajednica (Ostrog, Radošić, Poljica), čija su sela razbacana između navedenih vladarskih imanja (karta 1). Teritorijima tih sela i veleposjeda pripadaju i određeni dijelovi šuma i pašnjaka, koji su bili neophodni za funkcioniranje takvih autarkičnih gospodarstava. Taj i takav prostor dobio je i novu toponimijsku sliku, koju su oblikovali novodoseljeni Hrvati,⁴ dijelom baštineći autohtonu

romansku nomenklaturu, a većim dijelom imenujući ga svojim nazivljem slavenskoga porijekla.⁵ Po tome se teritorij koji su zaposjeli Hrvati razlikuje od gradskih astareja u biznatskoj arhontiji, kasnijem tematu Dalmaciji, gdje u toponimiji sve do razvijenoga srednjeg vijeka prevladava romansko nazivlje.⁶ Hrvati su u imenovanju različitih dijelova reljefa u novoj postojbini koristili onu nomenklaturu koju su donijeli iz svojega starog zavičaja u Zakarpaću.⁷ Tako je tijekom 7. i 8. st. krški reljef⁸ nove domovine Hrvata prekriven mrežom različitih oronima, hidronima, fitonima, zoonima i drugih toponimijskih segmenata slavenskoga jezičnog izričaja.

Važnost slavenskih toponima poganskoga sakralnog faciesa višestruko nadilazi njihovu brojnost. Naime, višestoljetna kristijanizacija i zatiranje svega što je pripadalo predkršćanskoj kulturi nužno su doveli do preslojavanja i brisanja tih toposa u kolektivnoj memoriji. Stoga su ostaci te, nekad zacijelo guste mreže poganskih toponima slavenskoga postanja utoliko značajniji, jer oslikavaju ostatke nekadašnjega sakralnog imenovanja prostora kojim su naši preci obilježili predjele svoje nove domovine na samom početku srednjega vijeka. Oni su autentični izvor rane slavenske kolonizacije istočne obale Jadrana *par excellence*, usudio bih se reći čak višega stupnja vjerodostojnosti od arheoloških izvora, jer je jezik – uz religiju – temeljni element za razlikovanje slavenofonih od romanofonih i grekofonih etničkih skupina.⁹ Ovdje bih

- 1 Šimunović 1986, str. 219–240; Šimunović 1992.
- 2 Općenito o tome u: Katičić 1987, str. 40–44; Katičić 2008, str. 285–326; Belaj 2007, str. 416–54. Cf. i Burić 2005.
- 3 Paščenko 2010, str. 61: “Mitologizirani okoliš neizostavni je segment arhaičnoga duhovnog svijeta Slavena u predkršćanskom razdoblju, koji se ponajviše očuvao u sakralnoj toponimiji.”
- 4 Na početku želim dati objašnjenje ovoga imena, kako bih izbjegao možebitne nesporazume. Neosporno je da etnonim Hrvati u ranom srednjem vijeku ima dijelom drugačije značenje od današnjega. On u tom razdoblju, uz uži etnički, pokriva i konkretni politički sadržaj, koji određuje trenutna moć i teritorij kojim upravlja hrvatski vladar. Stoga je srednji vijek razdoblje dugotrajnoga etnogenetskog procesa na kraju kojega je na razmeđu srednjega i novoga vijeka hrvatsko ime u potpunosti zaživjelo, preslojilo i u sebe inkorporiralo sve druge etničko-plemenske sastavnice koje sudjeluju u toj etnogenezi, kao što su pojedina druga slavenska plemena, autohtoni romanski živalj te njegov kasniji izdanak – srednjovjekovni Vlasi. Kako nam povijesni i arheološki izvori još ne pružaju mogućnost jasnoga diferenciranja

svake od tih pojedinačnih etnija iz kojih je oblikovan hrvatski narod, rabim uobičajeni naziv Hrvati da bih označio ukupnu populaciju koja je na ovim prostorima tada obitavala i da bih izbjegao nepotrebna ponavljanja i objašnjenja.

- 5 Općenito o tim procesima cf. Šimunović 1986; Katičić 1987.
- 6 Cf. Skok 1952. i Burić 2003b, str. 65–69.
- 7 Ovdje ostavljam po strani različite teze o vremenu doseljenja Hrvata, jer one u osnovi i ne utječu na toponimijsku sliku prostora u jezičnom pogledu. Za pitanje tzv. pradomovine cf. Šišić 1925, str. 177–202, sl. 117, na str. 179; Paščenko 1999, str. 61–149. (ovo vrijedno djelo valja koristiti s oprezom, posebice u pogledu preširokih dijakronijskih i prostornih relacija) i sl.
- 8 Za fenomen krša cf. Matas 2009.
- 9 U novije vrijeme javljaju se i drugačija gledišta o etnogenezi Hrvata i Slavena općenito (cf. najnoviji rad na tu temu: Curta 2011), no, to važno pitanje traži opsežnu i ozbiljnu raspravu, koju ovdje nije moguće inkorporirati u strukturu članka. Osnovna slabost tih teza leži u selektivnom odabiru izvora i literature, koji omogućuje potvrditi vlastitih stavova bez sučeljavanja s onim izvorima koji tome ne idu u prilog, što je metodološki neodrživo. Posebice se to odnosi na lakoću s kojom se šutke prelazi

tom skromnom broju toponima koji nam svjedoče o slavenskom poganstvu, pridodao još sedam, a koji su locirani na teritoriju starohrvatskoga naselja Ostrog (danas u Kaštel Lukšiću u Kaštelima) u sklopu ranosrednjovjekovne Kliške županije. Pri tome posebice ukazujem na važnost njihova rasporeda u reljefu i prostornoj artikulaciji naselja. Važnost tih ostroških toponimijskih relikata je to veća što su oni tijekom višestoljetnoga razvoja preoblikovani te su poprimili oblike koje nije lako izravno vezati uz njihova izvorna značenja bez uklapanja u sustav religijskoga imenovanja u sklopu teritorija ostroške seoske zajednice. No rješenjem te toponimijske vertikale na brdu Kozjaku dobiva se još jedan u nizu toponimijskih čvorova poganskoga kulta Peruna na hrvatskom dijelu jadranske obale, čiji postanak samim tim možemo datirati u najranija stoljeća srednjega vijeka (7.–8. st.), svakako prije konačne kristijanizacije u 9. st.

Prethodno valja kazati nešto o Ostrogu, važnom srednjovjekovnom naselju u današnjim Kaštelima. Teritorij sela Ostroga obuhvaćao je središnji dio Kaštela, a pružao se i sa sjeverne strane brda Kozjaka, što potvrđuje i mapa katastarske općine Kaštel Lukšić (karta 1–2; omeđeno isprekidanom crtom).

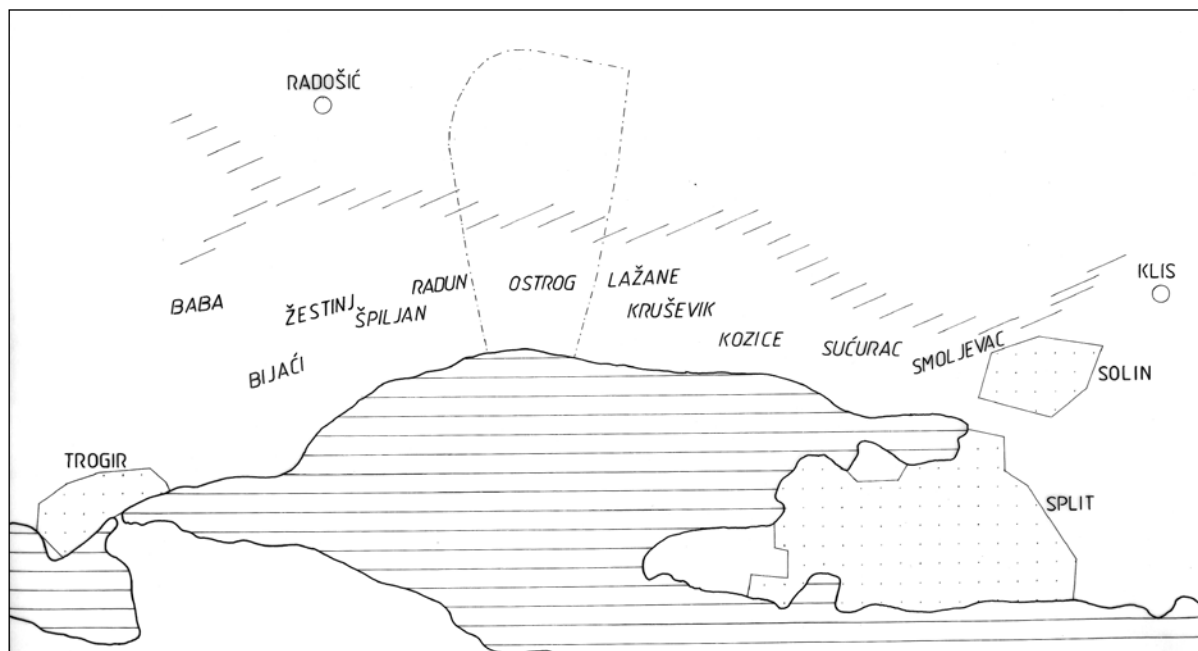
preko povijesno i arheološki temeljito potvrđene etničke i jezične pripadnosti stanovništva rimskih provincija u Panoniji i na Balkanu u kasnoj antici koji bi, prema tim tezama, jednostavno preuzeli jedan posve strani jezik, a kršćansku religiju zamijenili sa slavenskom poganskom. Za pregled starije literature cf. radove u zborniku Etnogeneza Hrvata (ur. N. Budak), Zagreb 1995.

Središnje naselje, na položaju Ostrožine, bilo je približno po sredini Kozjaka, na oko 200 m n/v, na prisojnim terasama podno brijega Balavana, na kojemu su ostaci prapovijesne gradine i srednjovjekovne utvrde (*castrum*) te crkva sv. Lovre i ostaci srednjovjekovnoga župnoga groblja oko nje.¹⁰ Ostrog je ušao u povijesno–arheološku literaturu ponajviše zbog svoje tragične sudbine početkom 13. st. te zbog specifičnosti društvenoga ustroja unutar širega teritorija s vladarskim posjedima.¹¹ Uz brojne trogirске notarske dokumente koji spominju Ostrog i pojedine položaje na njegovu teritoriju, posebice je važno 29. pogl. *Historiae Salonitanae* Tome Arhidakona, koje je u cijelosti posvećeno krvavoj epizodi zaposjedanja Ostroga i njegove utvrde od udruženih snaga Splićana, Trogirana i vojske zahumskoga kneza Petra. Taj se događaj zbio 1226. g. i presudno je utjecao na daljnju sudbinu mjesta i njegovih vlasnika, rodovskih zajednica ostroških didića.¹² Specifičnost rodovskih

10 Za arheološku sliku Ostroga cf. Burić 1987; Burić 2003a, Burić 2006. i Burić 2007a.

11 Povijesnu problematiku Ostroga detaljno je obradio zaslužni istraživač kaštelanske prošlosti Vjeko Omašić u nekoliko svojih sinteza o Kaštelima, posebice agrarni i socijalni aspekt (Omašić 1979, str. 114–129; Omašić 1986, str. 68–79, i Omašić 2001, str. 85–95). Uz njega treba još spomenuti i Ivu Babića, koji je istraživao prostorne relacije i strukture između Trogira i Splita (Babić 1991, str. 81).

12 Taj događaj, kao i višestoljetna borba Splita i Trogira za posjed Ostroga, koji je u konačnici 1362. g. pripao Trogiranima, predmet su brojnih radova i studija, a za izvorni

Karta 1 Vladarski posjedi i sela u središnjem dijelu Kliške županije zapadno od Solina (crtež: Nada Šimundić–Bendić)

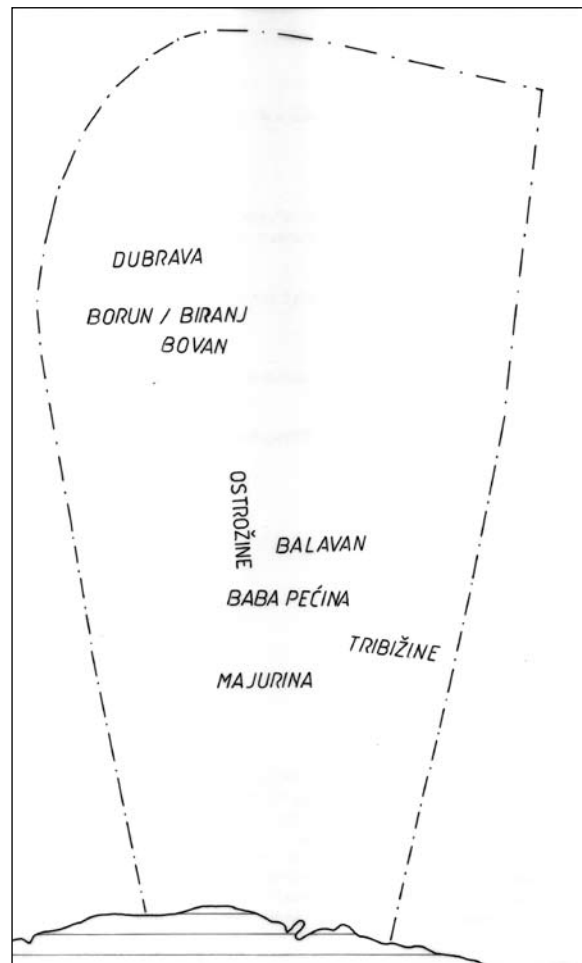
zajednica koje su naselile teritorij Ostroga je u tome što su one osnovale jedino naselje izvan vladarskih posjeda u današnjim Kaštelima, odnosno zapadnom dijelu salonitanskog agera. Već istočno od njih su Lažani, a zapadno Radun, koji tvore dio *territorium regale* Trpimirovića. Značenje tog izuzetka postaje još važnije zna li se da na sjeveru, u Zagori, ostroški teritorij graniči s onim Radošića, također sela koje je izvorno u vlasnosti didića. Za razliku od ostroških didića, koji su nasilno razvlašteni u srazu s razvijenijim komunalnim sustavima Trogira i Splita, radošićki su svoj posjed, premda u sklopu istih društveno–gospodarskih procesa, prodali trogirskoj patricijskoj obitelji Cega u 14. st. i postupno se infiltrirali u društvene strukture Trogira.¹³

62 |

I upravo na teritoriju Ostroga sačuvano je nekoliko dragocjenih prežitaka poganskih slavenskih toponima, koje možemo prema njihovu prostornom rasporedu vezati u jedan koherentni sustav. Taj sustav zorno oslikava način na koji su naši preci doživljavali prostor pomoću sakralne slike mitskoga svijeta. Vjerojatno je slično bilo i na teritoriju Radošića, ali zbog demografskih mijena u tom selu nakon Kandijskoga rata u 17. st. ta vrsta toponima nije sačuvana.¹⁴ Ostroška toponimija preživjela je ponajprije zahvaljujući činjenici da je prostor Kaštela odolio turskim osvajanjima, pa je srednjovjekovno stanovništvo, unatoč različitim migracijskim strujanjima, opstalo na tom prostoru i očuvalo srednjovjekovnu toponimiju u većem broju.

Toponimi koji oslikavaju najraniji, pretkršćanski, sloj starohrvatskoga naseljavanja Ostroga su sljedeći: Borun(a), Dubrava, Bovan, Balavan, Baba pećina, Tribižine i Majurina. U prostornom rasporedu nižu se od brdskoga vrha Biranj (631 m n/v) na Kozjaku, na kojemu je i uži predio Dubrava i stijena Bovan na istočnom kraju, preko brijega Balavan (256 m n/v), na kojemu je smještena brončanodobna gradina i srednjovjekovni ostroški kastrum, pa do nižih kota, na kojima je predio Tribižine, izvor potoka Majurina i manja udubina – u grebenu koji se od Balavana spušta k jugozapadu – zvana Baba pećina. Predio Borun pokriva

zemlje smještene pri samom vrhu grebena Kozjaka, između vrha Biranj na zapadu i vrha Debelić (779 m n/v), najvišega vrha Kozjaka na istoku. Vrh Biranj, na kojemu je romanička crkva sv. Ivana Krstitelja, očuvao je predslavenski oronim, prvi put zabilježen u spomenu crkve iz 1276. godine.¹⁵ Tumačenja etimologije oronima Biranj iz glagola “birati” i razne kombinacije s tim u vezi nisu uvjerljive i uspješno ih je pobio još Omašić.¹⁶ Uostalom, ona za daljnji slijed izlaganja u ovom radu i nisu od veće važnosti.

Karta 2 Teritorij Ostroga s rasporedom slavenskih poganskih toponima (crtež: Nada Šimundić-Bendić)

Prema prostornom rasporedu navedeni su toponimi grupirani u tri visinske razine (karta 2). Najviša je na vrhovima brda, a čine je dominantni vrh Biranj, na kojemu je mikrotoponim Dubrava sa sjeverne

tekst cf. Toma Arhiđakon 2003, 164–167 (*De bello quod gestum est pro uilla de Ostrogo*); Jovanović 2004. Za problematiku didića cf. citirane sinteze V. Omašića u prethodnoj bilješci te najnoviju studiju o toj problematici u Smiljanić 2010, Pogl. II. Općenito o Tomi i njegovom djelu cf. Matijević Sokol 2002.

13 Ukratko o tome cf. u Klaić 1985, str. 292, 305–306; Andreis 1977, str. 311–312; Lucić 1979, str. 495–496, 577–581.

14 Za toponimiju Radošića cf. Kužić 2000, gdje je sustavno obrađen toponomastički korpus cijeloga sela.

15 U jednom notarskom spisu iz Trogira od 4. svibnja 1276. g. spominje se i Dobronja, pleban “sancti Johannis de Birano” (Barada 1950, str. 147–8, br. 49.). To je prvi spomen te crkve, čiji očuvani zidovi pokazuju odlike rustičnoga romaničkoga stila 13. st.

16 Omašić 2001, str. 96–97.

strane i istaknuta stijena Bovan na istočnom kraju vrha. Na srednjoj razini, na pristrancima Kozjaka, je brijeđ Balavan, a nešto niže – na istoj vapnenačkoj litici – Baba pećina. Najnižu razinu, na prijelazu brda u nizinu i u samom polju, tvore predio Tribižine (jugoistočno od Balavana), te izvor potoka Majurina (ispod Balavana i Ostrožina) i sam tok potoka do mora, uz koji je i predio Majurina.

Slijedi opis etimološkog sadržaja svakog od navedenih toponima, koje donosim prema relevantnoj filološkoj i povijesnoj literaturi. Polazište predstavlja toponim **Borun**(a), sačuvan u nazivu predjela pri vrhu Kozjaka iznad položaja sela Ostroga, koji je očuvan i kao oronim (*monte Borun*) na jednom crtežu iz 18. st. Izradio ga je mletački mjernik Alessandro Barbieri godine 1745. za potrebe parnice između mještana Kaštel Lukšića i Kaštel Kambelovca oko posjeda Velog gaja (sl. 1–2).¹⁷ Ta je karta poslužila Omašiću, uz druge dokumente, da konačno riješi važno pitanje ubikacije “stupa pod Ostrogom”, međašnika između Trogirske i Splitske komune, a donosi je i Babić u svojoj sintezi.¹⁸

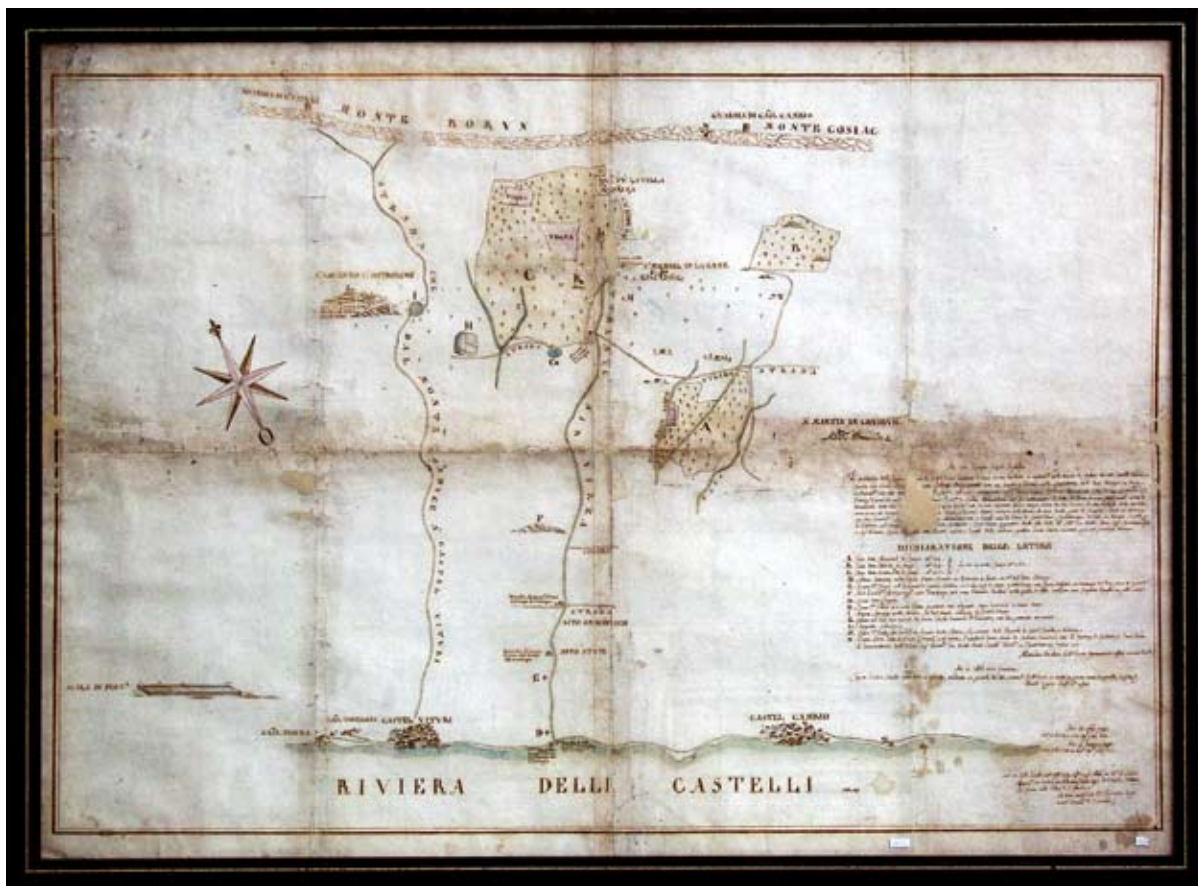
Oba su autora donijela kartu u reduciranom obliku, što je bilo dovoljno za eksplikaciju njihovih tvrdnji, no izostao je jedan važan segment koji – uz jedan notarski dokument iz 14. st. – svjedoči o složenosti imenovanja vrhova Kozjaka od srednjega vijeka do danas. O tom insertu iz prošlosti oronimije Kaštela bit će riječi i u ovom radu. Oronim Borun donosi Omašić: “ispod brda **Borun**, koje se u nekim starijim izvorima nazivalo i Perun”.¹⁹ Na žalost, on nije citirao te izvore, no ostaje nam Barbierijev crtež kao autentično svjedočanstvo o imenu brda, točnije jednoga dijela današnjeg Kozjaka. Omašić nije izriječno kazao da je na Kozjaku bilo Perunovo svetište, ali to proizlazi iz citiranog ulomka. U prilog tome donosim i mišljenje našega istaknutog toponomastičara Petra Šimunovića, koji za oronim Borun kaže: “Ondje je brdo **Borun** (v. 579 m). Uz ime **Borun** nad Ostrogom pučka tradicija vezuje ime slenskog božanstva **Peruna**.” U bilj. 50. uz tu rečenicu stoji: “Slično imenovanje i s istočne strane Splita: *Perun* (*Perunsko*, *Perunić*) nad Strožancem u Poljicima.”²⁰

17 Omašić 2001, str. 294–8, sl. 57 na str. 296.

18 Omašić 2001, str. 133–136; Babić 1991, str. 177.

19 Omašić 1978, str. 119.

20 Šimunović 1992, str. 86–87, bilj. 50.

Sl. 1 Karta Alessandra Barbierija iz 1745. g. (foto: Tonko Bartulović)

64 | Sl. 2 Detalj Barbierijeve karte s oronimima Borun i Kozjak (foto: Tonko Bartulović)

Mišljenja ove dvojice istaknutih znanstvenika zaslužuju punu pozornost, premda oronim **Borun** sam za sebe – unatoč njihovu mišljenju – nije dostatan da bi se *eo ipso* taj dio Kozjaka protumačio kao brdo posvećeno bogu Perunu. Međutim, daljnji niz toponima koje donosim, a posebice njihov topički smještaj u odnosu na Borun, u potpunosti ide u prilog takvu tumačenju, to više ako se usporede sa susjednim Poljicima, kako je dobro zamijetio Šimunović. Pri tome valja prethodno ukazati na jedan važan detalj Barbierijeva crteža, gdje je naziv *monte Borun* upisan istočno od vrha Biranj, na kojemu je veliki gradinski kompleks iz prapovijesti i antike te romanička crkva sv. Ivana Krstitelja.²¹ Paralelno je još istočnije upisan oronim *monte Cosiac*, koji je do sada izmicao pozornosti istraživača, jer i Omašić i Babić donose crtež u reduciranu obliku, na kojemu je vidljivo samo ono *monte*, dok je riječ *Cosiac* ostala na neobjavljenom dijelu. Kako je crtež nastao zbog pragmatičnih potreba jedne sudske parnice, na njemu nisu prikazani glavni vrhovi Kozjaka, Biranj i Debelić (današnja vojna baza), no logika imenovanja prostora nalaže da nazive Borun i Kozjak s Barbierijeva crteža protegnemo upravo na ta dva vrha. Time se pred nama otkriva jedan stariji toponimijski sloj (o čemu više u završnim redcima), točnije jedna faza u imenovanju vrhova Kozjaka, u kojoj je naziv **Borun** pokrивao ne samo niži hrbat istočno od Birnja već i sam Biranj, a naziv Kozjak osim liniju hrbata zapadno od Debelića

i sam vrh Debelić, na čijem je istočnom kraju – već u Kaštel Sućurcu – gotička crkva sv. Luke.

Naziv Perun (Borun) za istaknuti vrh brda primjeren je rasporedu sakralnih toponima u prostoru staroslavenskih zajednica, pa tako i na teritoriju starohrvatske zajednice Ostrožana. Opće je poznato da je uz toponime tipa Perun i njegove izvedenice pridružen i naziv Dubrava, koji označava šumu, ponajprije hrastovu, jer je dub sveto drvo posvećeno Perunu. Dakle, uz svetište gdje je božanski dvor, mora biti i sveti gaj ili Dubrava, a upravo na sjevernoj strani vrha Biranj i danas opstoji mikrotoponim **Dubrava**, preostao od naziva ranosrednjovjekovne mikroregije u Kliškoj županiji, gdje i danas dominira šuma hrasta medunca (*Quercus lanuginosa Thuill.*)²²

Sljedeća točka u sakralnom krajobrazu starohrvatskoga poganskog razdoblja je istaknuta litica na istočnom rubu vrha Biranj (sl. 3), upravo na mjestu gdje završavaju antički bedemi gradine, zvana **Bovan**. Riječ *bovan* ima nekoliko značenja, a ovdje je vidim u kontekstu izraza **bolvan**, koji donosi još Belostenec u značenju kipa ili prikaza poganskoga idola: “prilika bolvanszka, uragodusni bog, kip, *idolum*, *li*, *simulacrum*, *imago*; *signum falsi Dei*.”²³ Također

21 Omašić 2001, str. 95–98; Burić 2007.

22 Cf. Burić, In montibus Dubraue, Zbornik o Zagori 10 (u tisku) – referat podnesen na međunarodnom znanstvenom skupu “Zagora između stočarsko–ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije” održanom u Dugopolju od 19. do 21. listopada 2010. g.

23 Belloszteneć 1973, str. 25. za nijanse i razne izvedenice cf. ARJ I 1880–82, s. v. balvan, balvanski, balvanstvo; bol-

Sl. 3 Gradina Biranj (*monte Borun*) s liticom Bovan u prvom planu, pogled s istoka (foto: Tonči Burić)

može označavati i onoga koji se klanja takvim kipovima, nevjernika i idolopoklonika, tj. poganina, kao i takvu službu. U prilog tome navodim blisku paralelu s istočnih obronaka Kozjaka u Kaštel Sućurcu. Tu se na prirodnoj stijeni pod samim hrbatom brda nalazi uklesan poznati reljef ilirskoga božanstva Silvana, do kojeg je jedna veća piramidalna stijena također zvana **Bovan**. Do te stijene je položaj Tomića tor. U kontekstu svega izrečenog čini se da bi se i značenje ovoga Bovana moglo povezati uz prikaz konkretnoga poganskog idola, onoga ilirskog Silvana.²⁴

Na Bovan se semantikom nadovezuje toponim **Balavan**, kako mještani Lukšića zovu istaknuti brijeg pod kojim se ispod strme litice nižu terase (“vlake”,

u zavičajnom govoru) na kojima je bilo smješteno središnje naselje Ostroga i njegovih antičkih i prapovijesnih prethodnika.²⁵ Taj toponim je jedna od inačica izvedenih iz riječi **bolvan** ili **balvan**, koje se često rabe u toponimiji. Tumačenje toga izraza koji sam u prethodnom retku donio prema Belostenčevu rječniku više je nego jasno, a na to se nadovezuju i toponomastička istraživanja na širem južnoslavenskom prostoru, koja riječ **balvan** i njezine izvedenice izvode iz staroslavenskog jezika u značenju idol, stup, spomenik, statua. U tom značenju donosi je i Miklošić.²⁶ Iz govora dačkih Slavena izraz je preuzet i od Rumunja u značenju “kamen”, ali i od Mađara, kod kojih je još sredinom 11. st. u inačici *balvány* imao značenje “idol, statua, nadgrobni stup”.²⁷ Za ostroški Balavan posebice su važna toponomastička istraživanja u Makedoniji koja je provela Olga Ivanova. Ona je utvrdila 12 toponima s osnovom balvan, među kojima su i inačice **Balavan**

van, bolvanin, bolvanski, bolvanstvo; bovan.

24 O reljefu Silvana kod Tomića tora dosta je pisano, pa ovdje upućujem samo na važnije radove. Usputne napomene o njemu donio je još pedesetih godina 20. st. Duje Rendić–Miočević u svojim temeljnim studijama o Silvanu, gdje je i pregled starije literature (Rendić–Miočević 1953, str. 273–274; Rendić–Miočević 1955, str. 11, 14), a cjelovitu analizu dao je Ante Rendić–Miočević (Rendić–Miočević 1982, str. 122–126, sl. 1, str. 131–133). O spomenicima Silvanu u Kaštelima cf. i Bilich 1992.

25 Cf. bilj. 10. Sam toponim donose također Omašić (2001, str. 86) i Babić (1991, str. 81), ali ne ulaze u pitanje njegove semantike i jezične pripadnosti.

26 Miklosich 1970, str. 7.

27 Ivanova 1982, str. 41; Skok 1971, str. 103, s. v. balvan.

(2 primjera) i Bolovan. Osim u Makedoniji toponime te osnove nalazimo i u Bugarskoj, kao i u Rumunjskoj (*Valea Bolovasnita* – zabilježen 1436. g.).²⁸ I u ruskom jeziku sačuvan je izraz *bolwány* u značenju idola. Navodim dva zanimljiva primjera s dalekoga ruskog sjevera na obalama Pečorskoga mora između Jugurskog i Kaninskog poluotoka, gdje su lokalni samojedski toponimi poganskoga značenja prevedeni na ruski. To su **Bolwánskoj nos** i **Bolwánskaja guba**. *Bolwánskoj nos* je rt na otoku Vajgaču, na kojemu je bilo kulturno mjesto nekog samojedskog božanstva (poput Svantovidovog svetišta na Rujani), a bilježi ga još godine 1594. jedna nizozemska ekspedicija. *Bolwánskaja guba* također je ruski prijevod samojedskog toponima u delti rijeke Pečore.²⁹ Sve navedene paralele važan su komparativni materijal za pozicioniranje ostroškoga Balavana i njegovo tumačenje.³⁰

Uz ove paralele i tumačenja oronima **Balavan** treba kazati da postoji i suprotno mišljenje, koje je iznio Šimunović. On je ostroški Balavan donio u nizu oronima za koje smatra da su “vjerojatno iz predrimskog vremena” (prethodno je u istom retku govorio o rimskim i predrimskim poganskim kultovima koje je preslojio starokršćanski horizont).³¹ Međutim, valja kazati da je naš uvaženi jezikoslovac donio naziv brijega nad Ostrogom pogrešno (“brdo Balvan”), jer ga mještani isključivo nazivaju Balavan. Pri tome se u citiranoj bilješci poziva na Skoka, Škobalj i Polaka. No Skok nije govorio o predrimskom jezičnom sloju. On je samo negirao izvorno slavensko i indoeuropsko porijeklo riječi *bolovan/balavan*, ali je vidi u slavenskim jezicima u značenju poganskog idola. Njezino izvorište nalazi u turskim jezicima, gdje bi označavala “nadgrobni stup, statuu”, a kod Slavena bi bila posuđenica iz avarskoga, ali je dobila osnovno

značenje “idol”.³² I Škobalj, kojeg Šimunović citira, također ukazuje na slavensko porijeklo ostroškoga Balavana i vidi u njemu oznaku “kipa poganskoga idola”, pozivajući se na Miklošičevo tumačenje.³³ Jedino Polak ukazuje na mogući predslavenski supstratni sloj, ali on raspravlja više o toponimima tipa **ban**.³⁴

Ako sada povežemo prethodna tri toponima (Borun, Bovan, Dubrava), koji se nalaze iznad Balavana, s onima koje ću dalje iznijeti (Baba pećina, Tribižine, Majurina), te sa samim imenom starohrvatskog naselja pod Balavanom – **Ostrog**, čija je slavenska starina u značenju “opkop, rov”, kao i “straža”, neupitna,³⁵ onda nam i iskonsko značenje oronima **Balavan** izranja u sasvim novom svjetlu, razotkrivajući još jedno pogansko kulturno mjesto novodoseljenih Hrvata na kojemu je stajao kip (ili kipovi?) njihova idola, kojeg su štovali kao božanstvo. Po svemu sudeći radilo se o svetištu *sub divo*. Svetište je bilo na litici iznad naselja, a približno na istome mjestu, na kraju litice, podignuta je na prijelazu iz 12. u 13. st. crkva sv. Lovre, oko koje je nastalo i srednjovjekovno groblje Ostroga. Pretpostavke o tome o kojem se božanstvu radi, tj. čiji je kip (ili kipovi) stajao na Balavanu, nije na ovom stupnju istraženosti uputno iznositi, već je dovoljno ustvrditi da se radi o slavenskom poganskom kulturnom mjestu.

Litica brijega Balavan poput potkove opkoljava nasebinski položaj Ostrožine (sl. 4.) i skreće prema jugozapadu u širokom luku. Taj donji, niži dio brijega nosi naziv Krug (iza njega je predio Kružine ispod Ostrožina), a na početku Kruga na istoku je mikrotoponim **Baba pećina**. To je malo prirodno udubljenje u litici, položeno uza stazu koja vodi prema Balavanu. Toponimi s osnovom *baba* česti su na Balkanskom poluotoku, a ima ih i kod drugih slavenskih naroda. Da bismo **Baba pećinu** uopće uvrstili u raspravu, treba raščistiti pitanje jesu li ti toponimi slavenskoga porijekla ili pripadaju supstratnim toponimijskim slojevima. Naime, još i više negoli kod toponima tipa Bovan/Balavan, u njihovom tumačenju iskristalizirala su se ta dva oprečna mišljenja, pa ih ovdje sažeto sumiram.

Pristaše slavenskoga porijekla te riječi u toponimiji ukazuju na mitsko porijeklo koje ona ima, a veže se uz poganska, pretkršćanska vjerovanja kod Slavena. Taj toponimijski aspekt riječi *baba* izdvojen

28 Ivanova 1982, str. 42–44.

29 Egli 1970, str. 78. Guba znači zaljev na ruskom: Cvitanović 2002, str. 652.

30 Ovdje usputno napominjem da je i na susjednom otoku Čiovu, s druge strane Kaštelanskog zaljeva, zabilježen toponim *Bolovani* (Veliki atlas Hrvatske, Zagreb 2002, Karta 160, Sutivan). Ovdje treba biti oprezan – premda se radi o drugoj inačici – jer je srednjovjekovno stanovništvo iz Kaštela bježalo pred Turcima koncem 15. i u 16. st. na susjedne otoke, pa je toponim mogao biti prenesen s Ostroga. Cf. primjer Šimuna Ratkovića s Ostroga koji se preselio u Slatine 1474. g. (Omašić 2001, str. 94–95). Bolovani su istaknuti vrh otoka s južne strane, pod kojim su strme litice – poput onih na ostroškom Balavanu ili na Birnju, gdje je Bovan, a nalazi se u selu Žednom na Čiovu.

31 Šimunović 1992, str. 87, bilj. 53.

32 Skok 1971, str. 103, s. v. balvan.

33 Škobalj 1999, str. 323, bilj. 108a.

34 Polak 1982, str. 87–89.

35 Šimunović 1986, str. 43, 234–235; Omašić 2001, str. 85–86; Skok 1973, str. 342–343.

Sl. 4 Litica Balavan i areal naselja Ostrog pod njom (foto: Tonko Bartulović)

je iz onih raznolikih metaforičnih naziva koja se vežu uz oznaku starije osobe ženskoga spola.³⁶ Posebno je pozornost na taj aspekt obratio A. Škobalj. On je ukazao na široku rasprostranjenost toga tipa toponima na prostoru bivše Jugoslavije (70 primjera s osnovom BA, BABA, BABUNA, BABUŠNICA) i na brojne relikte slavenskoga poganstva u toponomastici.³⁷ Premda ne izričito, na to se vezuje i novija studija R. Katičića u kojoj je usputno analiziran toponim **Babin grob** na Učki u Istri. Govoreći o Perunovu svetištu na toj svetoj planini, Katičić kaže: “Bolje se sve razabire kad se Perun, sav njegov masiv, i Potoška vala pod njim pogledaju s visoka, npr. s položaja kojemu ime zvuči mitski: **Babin grob**, što leži na visovima Učke ispod Velbata i Suhog vrha.” Cijeli pasus je naslovljen: *Cjelina mitski interpretiranog prostora*, o čemu će biti govora i u ovom radu. Sumirajući mitološki kontekst pojma *baba* kod raznih slavenskih naroda, vrijedi upozoriti na jednu enciklopedijsku natuknicu na tu temu: “**Baba**, u mitologiji slavenskih naroda je personifikacija vjetrenoga, mračnog, kišnog. U Rusiji još Jaga baba i Ježibaba, osobito personifikacija zime, u Hrvata i Srba baba Roga, u Slovenaca Vehtra ili Pehtra baba. U ostacima staroga vjerovanja to je nekakav

zli spiljski duh u liku starice ili čarobnice, ili uopće vještice...”³⁸

Predslavenski, supstratni korijen toponima *Baba* pokušao je dokazati češki filolog Vaclav Polak. On toponime s osnovom *baba* dovodi u vezu s hipotetičnim ilirskim nesonomom *Bova* (otok Čiovo između Splita i Trogira), albanskim toponimom *Bova* i s talijanskom riječi “*bova*” u značenju “kamenita ruševina”. No u svojem radu ističe da su oronimi tipa *Baba* česti ne samo na Balkanu već i u srednjoj Europi. Po njemu takvi nazivi najčešće označuju “kamenita mjesta, litice, pećine, hrpe, gomile i sl.”³⁹ U svojoj analizi autor je zaobišao mitološka značenja te riječi u slavenskim jezicima. Njegovo tumačenje prihvatio je Petar Šimunović u svojoj studiji kaštelanske toponimije, pripisujući oronimu **Baba** u Kaštelima predrimsko postanje.⁴⁰ Povezivanju imena *Baba* s predslavenskim jezičnim supstratima pridonio je i srpski filolog Milivoj Pavlović u radu u kojem obrađuje ilirsku onomastiku. On kaže: “Skretanje or. *Maj* ka divonimu *Maja* (po stilizovanoj grčkoj mitologiji Merkurova mati)

38 HE 2, 52/ s. v. *Baba*.

39 Polak 1979, str. 32 (Sažetak).

40 Šimunović 1992, str. 87, bilj. 54. Ovdje valja napomenuti da *Baba* u Kaštelima nije oronim, već povijesno ime srednjovjekovnoga sela koje se javlja u dokumentima od 13. st., a očuvano je u hidronimu *Baba lokva*.

36 Za detaljnu analizu značenja cf. Piškur 1965, str. 10.

37 Škobalj 1999, str. 440–441.

opravdava terensku prisutnost toponima *Babe*, koja se na Balkanskom terenu često javlja kao boginja Zemlje, – a kod sela *Babe* nalazimo davnašnje rudište, koje su eksploatisali Rimljani, pre njih Kelti.⁴¹ Premda je konstrukcija rečenice ponešto nejasna, a nigdje izričito nije navedeno da je Baba predslavenski naziv, pogotovo ne ime nekog predrimskog božanstva, V. Omašić je u osnovi prihvatio to tumačenje u svojim sintezama kaštelanske prošlosti.⁴²

Ovdje treba ukazati na nekoliko važnih elementa koje su citirani autori previdjeli u svojim radovima, a koji su po mom sudu bitni za jezičnu stratifikaciju ojkonima *Baba*, tj. hidronima *Baba lokva*. Prvo, srednjovjekovno selo *Baba*, koje je dobro opisano u Omašićevim knjigama, je ojkonom, a ne oronom,⁴³ i to posljednji u nizu srednjovjekovnih sela položenih od istoka k zapadu na padinama brda *Kozjaka*, *Opora* i *Trećanice*. Sva pretkaštelanska sela na *Kozjaku* imaju mahom slavensko, tj. starohrvatsko nazivlje, uključujući i sanktorem *Sučurac* u funkciji ojkonima, kao i ime sela *Špiljan*. To su: *Smoljevac*, *Kozice*, *Lažani*, *Kruševik*, *Ostrog*, *Radun*, *Žestinj*, iza kojega je selo *Bijaći*, čije tumačenje još nije dano, a zatim selo *Baba*. Sve odreda čisti slavenski nazivi kojima su novodoseljeni Hrvati imenovali svoja sela. Također bih ukazao i na povezanost geografske pozicije prostora sela *Baba* s jednom narodnom izrekom koja je u skladu s tim položajem. To je pojam *babin kut*, kojega definiciju donosim prema enciklopedijskom tumačenju: “*Babin kut*, strana na zapadnom obzoru, odakle ljeti redovito nastaju olujni vjetrovi i zla godina. Tim svima nazivima temeljna je zacijelo predodžba da je *Baba* personifikacija zime, leda i mraka.”⁴⁴ Dakle, položaj sela *Baba* na sjeverozapadnom rubu *Kaštelanskog polja*, pri izlazu iz prosjeka *Labinska draga* kojim je priobalje povezano sa *Zagorom*, točno

odgovara sadržaju navedenog pojma *babin kut*. To je strana gdje su i ljeti česte oluje i nevere s iznenadnom tučom i jakim vjetrom, što bi bio još jedan argument u prilog tumačenju porijekla toponima s osnovom *baba* iz slavenskih jezika.

Što se tiče argumentata kojima se toponimi s osnovom *baba* pripisuju predslavenskim supstratnim slojevima, čini mi se da oni nisu dobro utemeljeni na izvornim podacima i da su više plod opće filološke i povijesne erudicije negoli konkretne analize. U prvom redu bi valjalo pokazati kako brojne toponime toga tipa iz srednje Europe povezati s *Ilirima*, a što se tiče otoka *Čiova*, njegovo predslavensko ime javlja se u nekoliko inačica (*Bova*, *Boa*, *Bua* itd.), od kojih je *Bova* najrjeđa. Ne ulazeći ovdje u filološke raščlambe tih naziva, i opet ukazuju na srednjoeuropski niz toponima s osnovom *baba* koje nije moguće dovesti u vezu s predrimskom toponimijom na istočnoj obali *Jadrana* i u *Albaniji*, kao ni s talijanskim jezikom. Isto tako, i cijeli niz navedenih ojkonima za starohrvatska naselja u *Kaštelima*, među koje spada i *Baba*, ukazuje na izvorno slavensko porijeklo riječi.

Prema iznesenim argumentima smatram da se i mikrotoponom *Baba pećina* može pripisati ranosrednjovjekovnom, slavenofonom jezičnom stratumu novodoseljenih hrvatskih populacija. Pri tome ističem da taj naziv sagledavam u kontekstu poganske mitološke slike svijeta, tj. kao dio strukture sakralnoga imenovanja prostora, ali za sada ne ulazim u detaljniju raščlambu značenja tog toponima u ukupnoj mitoskoj slici, jer za to treba provesti dodatna istraživanja. Za ovu prigodu važno je istaknuti da se *Baba pećina* svojom semantikom i svojim prostornim rasporedom (karta 2) uklapa u shemu poganskoga nazivlja na teritoriju *Ostroga*, kao i da to nije usamljeni primjer jer se samo nekoliko kilometara na zapadu nalazilo u srednjem vijeku selo *Baba* (karta 1).

Preostaje još obraditi dva toponima na nižim pristrancima brda i u samom polju koja možemo također pribrojiti prethodnima. To su *Tribižine*, predio jugoistočno od *Ostroga*, te hidronim *Majurina*, kako se zove potok (periodična tekućica) čiji je izvor ispod *Kruga*, a utječe u more između dvaju renesansnih dvoraca u *Kaštel Lukšiću*, dvorca *Vitturi* i dvorca *Rosani* (*Rušinac*).

Termin *tribižine* moguće je dovesti u vezu s staroslavenskim izrazom *treba* u značenju obredne žrtve. Po toj osnovi nastali su brojni toponimi tipa: *Trebević*, *Trebišća/Trebišće*, *Trebinje*, *Tribežić*, *Tribić*, *Trebanjski vrh* i sl. Moguće je dvojako tumačenje ovoga pojma. Jedno je izvedenica od glagola *trijebiti* (u značenju

41 Pavlović 1969, str. 42 (odnosi se na selo u Srbiji).

42 Omašić 1978, str. 143, bilj. 334: “Toponom *Baba* je u ovom kraju neobičan i možemo ga dovesti u vezu s ilirskom toponomastikom. Naime, *Baba* se nazivalo neko ilirsko božanstvo.” Omašić 1986, str. 105, bilj. 377; Omašić 2001, str. 131–132. U ovoj posljednjoj sveobuhvatnoj sintezi donekle odstupa od apodiktične tvrdnje o ilirskom božanstvu i pokušava to uskladiti s mišljenjem Šimunovića, tj. Polaka: “Vjerojatno je toponim *Baba* ilirskoga porijekla. Obično se dovodi u vezu s nekim ilirskim božanstvom, ali može značiti litice, pećine, gomile kamenja.” Pri tome se poziva na obližnje prapovijesne kamene gomile po padinama brda *Trećanice* i oko brijega *Veli Bijać*.

43 Za arheološku sliku toga sela cf. Burić 2008.

44 HE 2, 52/s. v. *Babin kut*; Cvitanović 2002, str. 36 (u obliku “babliji kut”).

čistiti tlo za krčenje), a drugo se veže uz poganski obred, jer u slavenskoj mitologiji *treba* označava žrtvu bogovima (“ono što bogovi trebaju”), pa bi *trebišća* bila “napuštena svetišta na kojima su se nekada prinosite žrtve”.⁴⁵ Dvojbu je najbolje definirao Šimunović, koji u netom citiranoj bilješci ističe da sve te toponime, koji imaju naizgled istu osnovu, nije moguće protumačiti samo pomoću glagola trijebiti, već dio njih predstavlja zasigurno petrificirani relikv slavenskoga poganstva. Na to poganstvo ukazuju također i drugi autori, od kojih citiram Škobalja i Katičića,⁴⁶ koji su iznijeli brojne primjere.

Uvažavajući mogućnost i drugačijega tumačenja toponima **Tribižine**, ukazao bih ipak na važan Šimunovićev stav da ne mogu svi toponimi te osnove biti protumačeni samo agrarnom djelatnošću. U prilog tome, ograničavajući se na konkretni primjer pod Ostrogom, ukazujem na koherentni sustav ostalih toponima koje sam već obradio, koji pokazuje da se ne radi o izoliranom toponimu, već o cijeloj mreži naziva koji oslikavaju mitski doživljaj prostora. Tim više što na Tribižinama izvire potok – također periodična tekućica – koji se zove **Tribižinski**, a koji sa zapadne strane dvorca Vitturi utječe u Kaštelanski zaljev. Ukazujem, u prilog tome, na istoznačni primjer iz susjednih Poljica, gdje je izvor (danas kaptiran – hrv. *toč*)⁴⁷ **Tribišće**, koje se veže uz brdo koje i danas nosi znakovito ime – **Perun**.⁴⁸

Slijedi posljednji, a za cijelu priču i najvažniji naziv, očuvan u hidronimu **Majurina**. To je relativno kratak potok, koji – poput većine potoka u Kaštelima – teče tek u kišnom razdoblju godine, a čije je ime dugo ostalo nezamijećeno u povijesnoj i filološkoj literaturi. Na prvi pogled tu riječ ne bismo mogli

svrstati u krug slavenskih poganskih toponima. Ona svojim suzvučjem asocira na riječ *majur*, kojom se u sjevernoj Hrvatskoj označava zemljišni posjed. No u tom značenju je u hrvatski jezik preuzeta iz njemačkog i udomaćila se na prostoru kojim su vladali Habsburgovci.⁴⁹ U Dalmaciji, kojom su dugi niz stoljeća gospodarili Turci i Venecija, ona nije ni mogla uhvatiti korijena, pa tako ni u Kaštelima, koja su bila pod mletačkom vlašću gotovo četiri stoljeća. Stoga objašnjenje toga naziva valja tražiti iz drugih osnova. Ja ga nalazim u riječi **zmajur**, kojom se u Dalmaciji općenito naziva blavor, vrsta velikog guštera nalik zmiji (*Ophisaurus apodus*), koju navodi i Skok u analizi pojma **zmaj**.⁵⁰ On izričito i navodi da se rabi u Kaštelima, no pri tome ispušta i česti oblik **majur**, u kojemu je izostavljeno dočetno **z**, a koji je također uobičajen u Kaštelima.⁵¹ Dakle, **Majurina** bi bio izvor, potok i predio čije ime potječe od naziva te vrste gmaza, ali se izvorno značenje do danas izgubilo. Sam za sebe navedeni hidronim i ne bi bilo moguće koristiti kao čvršći argument za prikaz poganske toponimije najranijega starohrvatskog razdoblja, međutim, ako ga povežemo s prethodno opisanim toponimima i njihovim značenjem, on postaje jedna od važnijih karika u složenom lancu sakralnoga mitskog krajobraza, kakvim su ga doživjeli novodoseljeni Hrvati sredinom 7. st. Takvo tumačenje traži i odgovarajući povijesni okvir, a njega nam pruža filologija, znanost koja je kroz jednu svoju granu – toponimiju – pružila niz važnih dokaza o ranoj prisutnosti slavenofonih rodovsko–plemenskih skupina na istočnoj obali Jadrana.

Na ovome mjestu želim prikazani niz sakralnih toponima s teritorija starohrvatskoga sela Ostroga usporediti s rezultatima do kojih je došao naš istaknuti filolog Radoslav Katičić poredbenom analizom narodnih pjesama različitih slavenskih naroda i proučavanjem toponomastičkih prežitaka slavenskoga poganstva na našoj obali. Tim postupkom, oslanjajući se na rezultate ruskih filologa, on je zavidnom vještinom uspio rekonstruirati dijelove obrednih pjesama iz poganskoga razdoblja Slavena. Uz to je obradio i pojedine toponomastičke sklopove očuvane na našoj obali

45 Šimunović 1972, str. 200, bilj. 337.

46 Škobalj 1999, str. 253, 307–308, 311, 327, 335, 355, 357, 359, 365, 384, 440, 442; Katičić 1987, str. 43 (prenosi citirani pasus od Šimunovića); Katičić 2008, str. 295, 307.

47 *Toč* je hrvatski izraz za česmu (turcizam), a odnosi se na stalno tekuću vodu koja protječe kroz obzidani otvor ili cijev. Lijepi primjer za to je jedna takva česma u Splitu zvana *Toč*, po kojoj je nazvana i ulica i manji trg na predjelu između Lučca i Bačvica, upravo u zoni gdje su zabilježene rane doseobe Poljičana i žitelja Radobilja. Na ovim podacima srdačno zahvaljujem kolegici Vedrani Delonga. Od imenice *toč* izvedenica je *točilo*, ali se ona više odnosi na prirodne sipine i strme padine po brdima. Na njih mi je ukazao kolega Mate Zekan u jednom kolegijalnom razgovoru, kojemu također srdačno zahvaljujem.

48 Katičić 2008, str. 295. O paraleli Kaštela – Poljica pri izučavanju toponomastičkih relikata slavenskoga poganstva bit će više govora u nastavku.

49 Za etimologiju cf. Skok 1972, str. 449–450.

50 Skok 1973, str. 657–658.

51 Za različite inačice imena *zmajur* cf. ARJ 23, 16, gdje je *zmajur* donosen pod starijim znanstvenim binomnim nazivom: *coelopeltis lacertina*, a hrvatske inačice su: *zmajur*, *maur*, *manjur*. Inačicu *majur* usvojio sam još u najranijem djetinjstvu u mojim rodnim Kaštelima.

(Žrnovnica, Mošćenice, Novi Vinodolski), dokazujući kroz njih strukturu mitskoga obilježavanja prostora sakralnim nazivljem.⁵² Nadovezujući se na te filološke obrasce, pogansku prošlost našega naroda sustavno je obradio i istaknuti hrvatski etnolog Vitomir Belaj, koji je u cijeli sklop unio niz dragocjenih etnografskih analiza.⁵³ Te dvije ključne studije, koje se međusobno skladno nadopunjuju, dale su mi poticaj da topografsku građu iz Kaštela, prikupljenu višegodišnjim rekognosciranjima terena prikažem prema tim obrascima, a ujedno i da je kompariram s arheološkim stratumima ranoga srednjeg vijeka i općim povijesnim spoznajama za konkretni prostor Kaštela.

Najprije valja kazati koju riječ o mitološkoj priči koju je Katičić nazvao “božanski boj”. On je sveobuhvatnom analizom usmenih književnosti slavenskih naroda uspio iz brojnih pjesma ekscerptirati osnovne elemente mita o bogu gromovniku koji u dvoboju pobjeđuje svojega božanskog protivnika, zmaja ili zmiju.⁵⁴ To je drevni indoeuropski mit, u čijoj slavenskoj verziji glavni likovi nose imena **Perun** (gromovnik i vrhovno božanstvo – pandan grčkom Zeusu, rimskom Jupiteru, skandinavskom Odinu, germanskom Toru itd.) i **Volos/Veles** (zmaj/zmija). To je mit koji prikazuje religijske pojmove arhajskih indoeuropskih populacija, kojim se oslikava svakogodišnje rađanje i umiranje prirode, a takvo shvaćanje je imanentno arhajskim agrarno–stočarskim društvima i prikazuje kružni tijek godine koji se stalno obnavlja. Takav svjetonazor temeljen je na prirodnim suprotnostima binarnih opozicija, pomoću kojih se tumači cijeli Svemir. Središte takvoga svijeta naziva se “pupak svijeta” (ομφαλος της γης), primjerice u Apolonovu svetištu u Delfima, “stablo svijeta” (*arbor mundi*), ili “os svijeta” (*axis mundi*). U toj mitskoj predodžbi svijeta čovjek je negdje između Neba i Podzemlja. U kršćanstvu je takav svjetonazor zamijenila tročlana podjela, koja se rabi za najsvetije sadržaje (Sveto Trojstvo), a taj model je prihvaćen i u filozofiji i znanosti. Npr. dijalektički model *teza – antiteza – sinteza*. U temelju drevnih mitologija nalazi se borba dvaju kozmičkih načela. Gore je stvaralački red, a dolje destruktivni nered; između

tih dvaju oprečnih polova je čovjek. U slavenskoj mitologiji to je predočeno “stablom svijeta” u čijoj krošnji su bogovi Nebesnici, oni koji uređuju svijet, dok su u korijenju stabla sile Nereda i svijet mrtvih. Sukob tih dvaju načela, *kozmosa* i *kaosa*, jest stvaralačka snaga koja svake godine obnavlja život na zemlji.⁵⁵

U predočenoj shemi bog gromovnik stoluje na gori u dvoru, tj. na vrhu “stabla svijeta”. To je suhi prostor koji se nalazi nad vodom (vlažno područje – sfera boga Volosa) i svetim dubom.⁵⁶ Štovanje Peruna na brdskim vrhuncima potvrđuje nam i toponimija očuvana upravo na našoj obali. Dva su primjera već otprije poznata i potvrđena u literaturi. To su oronimi **Perun**, sačuvani na primorskoj kosi u Poljicima kod Splita i na jednom brdu na jugoistočnom kraju Učke iznad Mošćenica.⁵⁷ Posebice je važan **Perun** u Poljicima, jer je zabilježen u dokumentu s konca 11. st., pa nema sumnje u njegovu starinu. Radi se o podatku iz *Supetarskog kartulara*, jednoga od najznačajnijih izvora za ranosrednjovjekovnu hrvatsku povijest. U njemu je zabilježeno da Petar Crni, utemeljitelj samostana sv. Petra u Selu, kupuje jedan vinograd u Perunu za jednog konja (*et uinea in Peruno pro uno equo*).⁵⁸ Snažnu potvrdu da se radi o praslavenskom kultnom mjestu Katičić je našao i opet u toponimiji. Naime, pod Perunom, uz rijeku Žrnovnicu je lokalitet Žminjača, koji nas vodi do mitske zmiје, tj. boga Volosa, a koji se spominje još u 12. st. kao **Zmijkamik** (*Smicamic*).⁵⁹ Time je vertikalna “božanskog boja” u glavnim crtama rekonstruirana.

Poljica su povijesna mikroregija istočno od Splita, a od Kaštela ih dijeli teritorij Solina. Značaj tih relikata slavenske poganski toponimije u Poljicima je neosporan. Oni su autentični svjedoci veoma rane prisutnosti slavenofonih zajednica na tom teritoriju, koji će za nepuna dva stoljeća postati središtem ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine pod dinastijom Trpimirovića. Stoga je posebno važno ako na tom istom prostoru u neposrednom susjedstvu Poljica, u današnjim Kaštelima, nekoć jezgri starohrvatske

52 Katičić 2008. Isti autor je i prije obrađivao pojedine segmente slavenske poganske starine. Cf. npr. Katičić 1987, str. 40–43.

53 Belaj 2007.

54 Katičić 2008. Posebice poglavlje “Božanski boj”, str. 181–264; Belaj 2007, str. 63–139, 254–313. Detaljnije paralele u širem indoeuropskom kontekstu ovdje nisu potrebne, jer je tema ovoga rada ograničena na konkretni prostor jednoga starohrvatskog naselja u Kaštelima.

55 Belaj 2007, str. 26–30.

56 Katičić 2008, str. 85–122 (Čiji to dvor stoji na gori?), str. 123–179 (Ljuta zvijer).

57 Navedene primjere donosim prema citiranim djelima Katičića i Belaja, gdje je i starija literatura: Katičić 2008, str. 285–312. On rekonstruirao još jedno svetište prema hidronimu *Veles*, kod Novog Vinodolskog, koje čuva spomen na boga Volosa ili Veleasa; Belaj 2007, str. 433–443.

58 Stipišić, Šamšalović 1967, str. 193, br. 154 (oko 1090. g.); Novak, Skok 1952, str. 227, br. 95.

59 Katičić 2008, str. 286–299; Smičiklas 1904, str. 156–257, br. 153 (1178. g.).

Kliške županije, utvrdimo postojanje još jednoga prostora u kojemu su očuvani toponomastički tragovi mitskoga sakralnog krajolika koji omogućuju rekonstrukciju “božanskog boja”. Tim više što su oni locirani na teritoriju starohrvatske seoske zajednice *didića* u selu Ostrogu,⁶⁰ koja je analogna zajednicama poljičkih *didića*, a vezuje se i na teritorij sela Radošića, koje je također pripadalo jednoj zajednici *didića*.

Ako sada pokušamo aplicirati predočenu shemu na ostroški teritorij, vidjet ćemo da se veoma dobro uklapa. Božanska gora je *monte Borun*. Premda fonetski iskrivljen, naziv je dovoljno prepoznatljiv da u tom oronimu prepoznamo Perunovo ime. Tu je, na sjevernim padinama vrha Biranj, na kojemu je i danas kultno mjesto – romanička crkva sv. Ivana Krstitelja – i Dubrava, pa me to učvršćuje u stavu da se ono *monte Borun* odnosi zapravo na vrh Biranj. Tim više što se istaknuta litica Birnja na istočnoj strani naziva *Bovan*, koji možemo dovesti u vezu s položajem štovanja nekog poganskog božanstva. Ona se, dalje, semantički može povezati s brijegom *Balavan*, istaknutom liticom nad samim naseljem Ostrog, koje također označava pogansko kultno mjesto, a pod kojim je i mikrotoponim *Baba pećina*, koji isto tako možemo povezati sa svijetom slavenskoga poganskog sakralnog krajolika. Nedostatak pisanih i arheoloških izvora, unatoč brojnosti tih toponima, ne dopušta nam za sada da se upuštamo u detalje cijeloga mitološkog sustava apliciranoga na prostor Ostroga, no on je zasigurno nedvojbjen. Nedostaje još samo nizinsko, vlažno područje i sfera Volosova carstva. Njih vidim u hidronimu *Majurina*, koji dovodim u vezu s imenicom *majur* u značenju zmajur, blavor (*Ophisaurus apodus*) u lokalnom dijalektu, pa bi time zmija ili zmaj kao personifikacija Volosa bila locirana upravo u podnožju brda *Borun* i brijega *Balavan*. Dakle, vertikalna shema boja tu je prepoznatljiva. Perun je na gori, na suhom (vrh Biranj), a Volos (ili Veles) je u nizini uz vodu i podzemlje (potok *Majurina*). Tu je odmah i *Tribižinski potok*, čije ime možemo, ako ga povežemo s ovdje predočenom mrežom slavenskih poganskih toponima, dovesti u vezu s mjestom gdje se obavljala obredna žrtva (*treba*) nekom slavenskom božanstvu.

Zanimljivo je da je ovako petrificirani scenarij mitološke bitke očuvan upravo u zonama koje su ostale izvan vladarskih posjeda Trpimirovića (*territorium regale*) i gdje se dugo očuvala starohrvatska rodovska struktura društva koju je maestralno ob-

radio naš istaknuti povjesničar Miho Barada.⁶¹ Kao da su takva naselja bila manje izložena silovitoj kristijanizaciji koju su provodili franački misionari.⁶² Ta podjela seoskih zajednica na rodove ogleda se i u topografskim detaljima rasporeda starohrvatskih groblja ranoga srednjeg vijeka.⁶³ Za taj stratum, okvirno datiran od 7. do polovice 9. st., uvriježio se u našoj arheologiji izraz “poganski horizont”, kojim je imenovano razdoblje prije definitivnog pokršćavanja Hrvata, a koji je u literaturu uveo Janko Belošević. Pandan mu je “kristijanizirani horizont”, koji se odnosi na vrijeme od sredine 9. do konca 11. st., tj. na razdoblje vladavine dinastije Trpimirovića u Hrvatskoj.⁶⁴ Ovdje ukazujem na groblja “poganskoga horizonta” iz dva razloga. Prvi, jer ona pripadaju zajednicama koje aktivno prakticiraju slavensko poganstvo, koje dakle štiju Peruna i Volosa i rabe odgovarajuću mitološku nomenklaturu u obilježavanju prostora, poput one na teritoriju sela Ostroga. Drugi je razlog taj što te dvije odjelite kategorije, toponimija i arheologija, najčešće nisu svojim stupnjem istraženosti usklađene na najvećem dijelu hrvatskoga teritorija u srednjem vijeku. Ta diskrepancija dovela je i još dovodi do nepreciznih, pa i proizvoljnih tumačenja povijesnih zbivanja na rečenom prostoru ili u pojedinim regijama. Jedna od zadaća ovoga rada je i ta da ukaže na važnost cjelovitog sagledavanja događanja u prvim stoljećima (7.–8. st.) nakon doseljenja, tj. da pokaže kako izostanak pojedine od ovih kategorija u nekim regijama nije dostatan da bi se ustvrdilo kako slavenskoga, tj. hrvatskoga naseljavanja na tom dijelu nema, a upravo je toponimija tu dragocjena, jer imenovanje u prostoru vrše živi ljudi, dok je arheološki materijal podložniji različitim tumačenjima. Posebice je važno naglasiti da mitološki pojmovi aplicirani u geografiji uvijek dolaze od etnosa čiji je jezik prihvaćen kao

61 Barada 1957. Premda u pojedinim dijelovima traži danas i dopune i ispravke, ova studija je još uvijek ponajbolji prikaz društvenih struktura ranosrednjovjekovnoga sela u Hrvatskoj i pola stoljeća nakon svojega postanka.

62 Ukazuje li na isto i nepostojanje predromaničkih crkava u tim selima?

63 Burić 2001, str. 151–158, 250–254; Burić 1985; Burić 1999; Burić 2007, str. 105–122; Burić 2010.

64 Za groblja “poganskoga horizonta” i starohrvatska groblja općenito navodim samo temeljne sinteze: Jelovina 1976; Belošević 1980; Belošević 2007; Belošević 2010; Petrinec 2009. Analizu tih groblja može se sagledati dijelom i kroz više sinteznih radova R. Jurića, koji se ponajprije temelje na obradi nalaza nakita u grobovima, pa ovdje samo upućujem na popis tih radova u Burić 2001, str. 292 i Petrinec 2009, str. 642.

60 Cf. bilj. 11.

zajednički, jer mit je živ samo kada je u funkciji obreda i na jeziku u kojemu je oblikovan. Primjer mitologije (ili bajoslovlja, kao ta riječ glasi u hrvatskom jeziku) etnosa koji nosi hrvatsko ime, lijepi je primjer za to. Izvorna indoeuropska mitologija onih Hrvata koji su se iz istočnoeuropskih stepa doselili na prostore današnje Ukrajine davno prije Krista, napuštena je zbog temeljite slavizacije tog etnosa u Zakarpaću i oni prihvaćaju slavensku mitologiju u kojoj dominira kao vrhovno božanstvo bog Perun. Obrnuti proces zbio se po doseljenu Bijelih Hrvata na istočne obale Jadrana. Tu su oni, kao i srodne slavenske plemenske skupine, nametnuli svoj jezik pokorenom kasnoantičkom stanovništvu latinofonog jezičnog izraza, koje je već bilo kristijanizirano. Time su ujedno zadržali i slavensku pogansku mitologiju, pa se ta mitologija Hrvata i može razumjeti samo u kontekstu opće slavenske mitologije.⁶⁵ No, ako je iz očuvanih sakralnih toponima slavenskoga mitološkog izraza očito da su imenovani od slavenofonih poganskih zajednica, onda ne može biti sumnje da se u arealu tih naseobina nalaze i njihova groblja, koja spadaju u ovdje sumarno skicirani “poganski horizont”. Samo je pitanje vremena kada će takva groblja izaći na vidjelo. Dosadašnje spoznaje na prostoru Kaštela ukazuju da takva groblja ipak postoje, ali su za sada otkrivena tek ona iz završne faze tog dugotrajnog procesa, tj. iz početka 9. st. To su groblja manjih rodovskih skupina (do dvadesetak grobova prema poznatim nalazima), koja već sadrže i prve primjerke jednojagodnih naušnica koje će obilježiti “kristijanizirani horizont” 9.–11. st. Do sada su istražena dva takva groblja (Putalj u Kaštel Sućurcu i Svećurje–Radun u Kaštel Starom), a jedno je moguće pretpostaviti na temelju slučajnih nalaza (Budrine–Gajine u Kaštel Kambelovcu).⁶⁶

Iz svega iznesenog može se zaključiti da je prostor Kaštela, nekad zapadni dio salonitanskog agera, već od 7. st. naseljen od onih pripadnika slavenskih plemena koji će u 9. st. ući u pisana vrela pod imenom Hrvata. Važan dokaz tome su ovdje izneseni i obrađeni prežitci sakralne slavenske toponimije poganskoga značaja, očuvani u tolikom broju ponajprije zbog činjenice da taj teritorij nisu bili zaposjeli Turci, pa je – unatoč većim ili manjim migracijskim strujanjima – očuvao neprekinuti etnički, a time i kulturni kontinuitet, u

sklopu kojega su opstali i navedeni toponimi. Snažom svojega povijesnog značenja oni nam ukazuju na to da su oblikovani tijekom dužega procesa obredne sakralne prakse mitskoga poganskog svjetonazora, pa je stoga realno očekivati da će jednoga dana na tom istom prostoru biti otkrivena i groblja “poganskoga horizonta” od 7. st. do početka 9. st., kao što su već otkrivena ona starohrvatska groblja “kristijaniziranog horizonta” (9. – 11. st.). Otkrića zadnjih godina ukazala su na postojanje završnoga sloja “poganskoga horizonta”, koji pokazuje prijelazne odlike prema onom mlađem, a koji se može povijesno i arheološki datirati u prva desetljeća 9. st. (Putalj, Svećurje – Radun, Budrine – Gajine). Uz ove sakralne toponime u užem smislu valja upozoriti i na one slavenske toponime koji pripadaju tom ranom starohrvatskom horizontu 7. – 8. st., kao što su već spomenuti Ostrog ili, da se ovdje zadržim samo na jednom primjeru, važni regionim **Podmorje**, kojim je tijekom cijeloga srednjeg vijeka nazivan prostor Donjih Kaštela, zapadno od Ostroga. U tom nazivu, najčešće u grafijskoj inačici *Podemorie*, hrvatski su povjesničari vidjeli ostatak hrvatskoga imena “Primorske županije”, tj. one koju bizantski car pisac Konstantin X. Porfirogenet u 10. st. zove Παρραγαλασσια. Tu je tezu, s aspekta povijesne znanosti, uspješno pobio već Omašić.⁶⁷ No Šimunović je ukazao na netočnost etimoloških tumačenja koji su taj naziv povezivali s morem, jer on izvorno označava “zemlju pod vodom”, “podvodno zemljište”.⁶⁸ Isto donosi na općoj slavenskoj razini i Katičić.⁶⁹ Iz svega proizlazi da se Podmorje odnosi na močvarni, blatni teren, zemlju koja je često pod vodom. Tome u prilog Šimunović je naveo nekoliko toponima na prostoru Podmorja koji i danas nose naziv Blato. Svemu bih još pridodao i arheološke argumente u prilog tom filološkom tumačenju. Budući da je nekadašnji ager kolonije *Salonae* koncem antike i u ranom srednjem vijeku posvema zapušten, te su brojni odvodni kanali za drenažu podzemnih i oborinskih voda bili mahom zatrpani, cijeli je nizinski dio polja u Donjim Kaštelima bio periodično plavljen tijekom kišnih mjeseci. Ta pojava nije specifična samo za ovu mikrocelinu. Bilježe je povjesničari i u drugim dijelovima nekadašnjega Rimskog Carstva.⁷⁰ Stoga je sasvim logično da su naši

65 Ovaj iznimno važan stav iznio je Vitomir Belaj u svojoj sintezi: Belaj 2007, str. 38, te 17–21. za eksplikaciju izraza “bajoslovlje”.

66 Za navedena groblja i nalaze cf. bilj. 63. Istovrsna groblja izvan Kaštela ovdje ne donosim, jer to nije osnovna tema rada.

67 Omašić 2001, str. 82–83.

68 Šimunović 1992, str. 83

69 Katičić 2008, str. 68: “Uostalom, prvobitno značenje praslavenske riječi morè i nije ono koje mi spontano razumijemo, nego je 'bara', 'močvara', 'blato', dakle voda u zemljištu”, bilj. 22.

70 Luzzatto 1960., 74, 108–109.

preci, u skladu s općim načelima imenovanja u prostoru, taj širi predio polja nazvali Podmorjem, koje je kao takvo ušlo u trogirске dokumente srednjega vijeka, a postupno je nestalo iz uporabe početkom novoga vijeka, kada se mreža kanala počinje obnavljati i kada novi povijesni regionim Kaštela preslojava i Podmorje i Dilat, kako se zvao istočni dio ili Gornja Kaštela.⁷¹

Drenažni sustav salonitanskog agera na prostoru budućega Podmorja očuvan je dobrim dijelom još i danas, ali nije kao takav prepoznat u dosadašnjim rekonosciranjima. Kada sam tijekom 2003. g. obavljao reambulaciju pojedinih segmenata Kaštelanskog polja, zamijetio sam na poznatom antičkom lokalitetu Miri u polju Kaštel Novoga da kasnoantički zid *villae rusticae*, koji je očuvan u visini od preko 2 m, leži izravno na podzidu potoka, točnije odvodnoga drenažnog kanala za oborinske i naplavne vode tijekom zimskoga, kišnog razdoblja. Uokolo je teren pun ulomaka rimskodobne keramike uobičajene na takvim položajima. Istu strukturu zidova zamijetio sam i na nekoliko kanala u polju u široj okolici Mira. Iz svega se može zaključiti da je nekoć uzorno obrađen i organiziran ager dočekao prve doseljenike budućega hrvatskog etnosa zapušten i izvan funkcije, pa je široko polje od Ostroga do Divulja bilo često naplavljeno i pružalo izgled tipične baruštine u zimskim mjesecima. Ista mreža kanala reutilizirana je tek u novom vijeku, tj. nakon uspostave trajne mletačke vlasti u ovim krajevima početkom 15. st. To bi, po mojem sudu, bio glavni razlog što je cijeli kraj dobio naziv **Podmorje**.

Osim toponima očuvan je u Kaštelima u živom, svakodnevnom govoru još jedan drevni praslavenski jezični relikv koji možemo povezati s obrednim sakralnim tekstovima, te posredno i s toponimima koji su ovdje prikazani. To je riječ **užak**, kojom je imenovana jedna vrsta vodene zmijske manjih dimenzija.⁷² Katičić je u svojoj studiji *Božanski boj* zorno prikazao porijeklo i značenja riječi **už**, kojom se u praslavenskom jeziku označavala zmija. Riječ je preuzeta iz indoeuropskih obrednih tekstova, a tek je daljnjom evolucijom zamijenjena terminom zmija/zmaj. Katičić je ukazao na učestale potvrde u raznim slavenskim bajkama, posebice bjeloruskim, kao i na šire indoeuropske paralele.⁷³ Iz svega proizlazi zaključak: “U temeljni mitski iskaz može se stoga kao naziv za gromovnikova pro-

tivnika uvrstiti i praslavensko **už**, i ono je tu nedvojbeno najstarije i prvotno jer je indoeuropsko, ne samo kao riječ sama po sebi, nego i po funkciji u sakralnom pjesništvu.”⁷⁴ Ovaj rezultat filološke analize iznimno je važan ako se aplicira na konkretni teren Ostroga, čije je stanovništvo sve do danas, u neprekinutom kontinuitetu, baštinilo **uža** u obliku **užak**. Posebice što je ta vrst gmaza čak i danas, unatoč devastaciji polja intenzivnom izgradnjom, relativno česta baš na prostoru nekadašnjeg Podmorja i upravo zemalja oko potoka Majurine, pa bih se usudio kazati kako je u nazivu te zmijske očuvan i dio mitske prošlosti iz prvoga vala doseobe Hrvata, koji je potom zamijenjen imenicom **majur** (blavor) i očuvan u toponimijskom obliku **Majurina**, o čemu je prethodno bilo govora.

Obrađena toponimija Ostroga pokazuje da je na današnjem vrhu Biranj na Kozjaku nekoć štovan slavenski bog Perun, a u podnožju brda bog Volos (potok Majurina). Kristijanizacija je zatrla taj poganski obred, ali su preživjeli toponimi, a možda i dio pučkih svečanosti, očuvali dokaze njegova postojanja. Budući da je Perunov kult na Birnju samo jedan segment dugoga povijesnog kontinuiteta religijskih obreda na tom istaknutom vrhu Kozjaka, spontano se nameće pitanje odnosa kršćanstvo – slavensko poganstvo – rimsko poganstvo na tom položaju, odnosa koji može biti paradigmatičan i za cijeli istočnojadranski pojas u ranom srednjem vijeku. Danas na vrhu Biranj stoji zavjetna crkva sv. Ivana Krstitelja. Podignuta je u razvijenom srednjem vijeku (najvjerojatnije u prvoj polovici 13. st.) u rustičnom romaničkom stilu, koji je tada dominirao u agrarnom krajoliku Splitske nadbiskupije.⁷⁵ Taj tip crkava čest je upravo na vrhuncima za koje je potvrđeno ili se može pretpostaviti da su bili posvećeni Perunu.⁷⁶ Stoga je vrijeme izgradnje tih sakralnih objekata iznimno važno za razmatranje odnosa kršćanstvo – poganstvo u srednjem vijeku. Ovo ističem zbog toga što se pri razmatranju odnosa tih dvaju osnovnih vjerskih sustava u prošlosti u pravilu zanemaruje kratko razdoblje slavenskoga poganstva – u odnosu na ono antičko, grčko–rimsko – te se za brojne primjere kontinuiteta kulturnih mjesta navodi izravno preslojavanje koje podrazumijeva kršćanski kult koji je zamijenio antički poganski. Očito je da tu nedostaje jedna karika, ona slavenska, koju su Hrvati donijeli iz svoje pradomovine, a koja je do 9. st. po-

71 Omašić 2001, str. 38–42 (Dilat), str. 82–85 (Podmorje).

72 Osobno sam je nebrojeno puta čuo od oca i starijih mještana. Za ovu prigodu nisam dospio provjeriti o kojoj se vrsti točno radi i kako glasi njezino književno zoološko ime i latinski binomni naziv.

73 Katičić 2008, str. 75, 80, 211–212, 226, 254–255.

74 Katičić 2008, str. 254.

75 Burić 2004. O crkvi cf. Omašić 2001, str. 97–98.

76 Primjerice rustične crkvice na brdu Perun u Poljicima: Škopalj 1999, str. 91–122.

tisnuta i zamijenjena još jednom kršćanstvom, ovaj put srednjovjekovnim. To su kršćanstvo u kneževinu Trpimirovića uveli franački misionari, čija je ključna postaja bila nedaleko od Birnja, u kompleksu oko crkve sv. Marte u Bijaćima.⁷⁷ Datacija navedenih crkvice na vrhovima brda posvećenih Perunu u vrijeme zreloga srednjeg vijeka, te nepostojanje arheoloških tragova predromaničkih crkava na tim položajima, kao i muk pisanih izvora o njima, otvara brojna pitanja i dvojbe, koje je na ovom stupnju moguće tek naznačiti. Zatiranje poganstva bio je jedan od ciljeva misionara koje su franački vladari slali u svoju vazalnu kneževinu, Hrvatsku. U 9. st. tu nije moglo biti govora o antičkom, grčko-rimskom poganstvu, jer je ono bilo prošlost već koncem rimskoga razdoblja u kasnoj antici, tj. u 6. st. i prvoj polovici 7. st. Jedino poganstvo koje je tada još moglo egzistirati na ovim našim prostorima, bilo je ono slavenskoga panteona, oličeno u Perunu kao vrhovnom božanstvu. Starohrvatska groblja “poganskoga horizonta”, kao i relikti mitološke toponimije, koji sve više ulaze u sferu interesa hrvatske medievistike, to nedvojbeno potvrđuju. To, naravno, ne isključuje, veće ili manje epizode pokrštavanja iz bizantskih gradova Dalmacije i paralelno koegzistiranje kršćanstva i slavenskog poganstva na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske, posebice u 8. st. No, konačnu prevagu kršćanstva ostvarili su tek franački misionari i uspostava ranofeudalne kneževine Trpimirovića, jedne od niza vazalnih država franačkoga imperija Karla Velikog.

U sklopu iznesenoga slijeda zbivanja čini se da se može predložiti okvirna konstrukcija događanja prema kojoj bi početkom 9. st. poganski kult Peruna bio definitivno dokinut političko-vjerskim programom potpomognutim i snagom franačkog oružja. Suvišno je i navoditi slične primjere u srednjoj i sjevernoj Europi u to vrijeme, gdje su Franci također igrali glavnu ulogu. Međutim, dokidanje mnogobožacke vjere i kulta nije automatski dovelo do širokoga programa izgradnje crkvenih objekata na položajima Perunovih svetišta i svetih gajeva (dubrava). Pravci širenja kršćanske vjere, trasirani iz središta zapadnoga kršćanstva u Rimu, imali su nekoliko načina nametanja Svetog Trojstva, koji nisu uvijek pretpostavljali i izgradnju crkava. Tako i na Birnju definitivna obnova kršćanstva u 9. st. uspostavlja opet svoj kult, ali na početku bez sakralnoga objekta.⁷⁸

Romanička crkva posvećena je sv. Ivanu Krstitelju, pa je dopušteno pretpostaviti da je pod njegovom zaštitom obnovljen i kršćanski obred na Birnju u starohrvatsko doba. Do današnjega dana oko te crkve se na svečeve blagdane (rođenje – 24. lipnja; glavosijek – 29. kolovoza) vrši obred i održava pučka svečanost. Opravdano se pretpostavlja da ta folklorna događanja vuku svoje porijeklo iz duboke starine, vjerojatno još iz prapovijesti, te da se samo prilagođuju novim religijskim sustavima, grčko-rimskom i slavenskom poganstvu, te u konačnici kršćanstvu. To se ponajprije odnosi na blagdan 24. lipnja (vrijeme ljetnoga solsticija), dok bi onaj na glavosijek sv. Ivana Krstitelja bio naknadna kršćanska aplikacija. Prilagodbu tih poganskih agrarnih svetkovina kršćanskome svjetonazoru uspješno je provodio još koncem antike papa Grgur I. (590.–604.), opravdano nazvan Velikim. On je upućivao kršćanske misionare da ne ukidaju svetkovine tek pokrštenih pogana, već da ih prilagode kršćanskoj vjeri. Time su te gozbe, tzv. *brgulje*, postale dio svečanosti u sklopu kršćanskih blagdana. Jedno takvo tradicijsko okupljanje i danas se održava na spomenute Krstiteljeve blagdane na Birnju, te je upravo taj primjer i poslužio don Anti Škobalju da poveže taj folklorni običaj s naputkom pape Grgura i s pokrštavanjem Hrvata.⁷⁹ Pontifikat Grgura I. odvijao se na prijelazu iz 6. u 7. st., u vrijeme koje je neposredno prethodilo doseljenu hrvatskih populacija na istočnu obalu Jadrana. Njegovi savjeti upućeni su ponajprije misionarima koji djeluju među Anglosasima u Engleskoj, no očito su našli široku primjenu i dva stoljeća kasnije, kada franački misionari dovršavaju pokrštavanje Hrvata. Jedini nedostatak Škobaljeve teze je taj što je on romaničke crkvice u Poljicima i na Kozjaku povezao izravno s pokrštavanjem Hrvata, sugerirajući time njihovu znatno raniju dataciju. To, međutim, za tumačenje samoga rituala nije od veće važnosti. Razlozi podizanja tih crkvice tijekom poodmaklog 12. stoljeća i u 13. st. svakako su drugi, a ne zatiranje živoga poganskoga kulta, ali to je jedna sasvim druga tema i tiče se drugoga vremena, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.⁸⁰ Nepostojanje crkve ne isključuje *eo ipso* slavlje na svečev blagdan, tj. posvetu nekadašnjega poganskoga svetišta kršćanskome svecu. Stoga sam slobodan pretpostaviti da je upravo Krstiteljev kult i odbran da bi preslojio poganski kult Peruna i priveo podanike hrvatskih kneževa definitivno novoj vjeri. To se onda

77 Delonga 1996, str. 43–52; Delonga 2004.

78 O mogućim kasnoantičkim crkvama na tim položajima, posebice na Birnju, koje bi opet bile u funkciji već u 9. st., nije moguće govoriti bez konkretnih arheoloških na-

laza, a njih za sada nema.

79 Škobalj 1999, str. 327–331, bilj. 116.

80 O tome i o posvetnim natpisima na crkvi sv. Ivana na Birnju cf. Delonga 2011.

lako moglo događati u isto vrijeme kada su misionari predvođeni đakonom, a potom i svećenikom Gumpertusom sjedište svoje misije podigli u antičkom kompleksu u Bijaćima, obnovivši starokršćansku crkvu sv. Ivana Krstitelja pod novim, franačkim titularom sv. Marte.⁸¹ Tako je ulaskom Hrvatske u zapadnu interesnu sferu Franačkoga Carstva i rimskoga pape početkom 9. st. završila posljednja epizoda poganstva na njezinu teritoriju. Epizoda kratka, u odnosu na antičku grčko-rimsku, i veoma slabo istražena. O tome u pisanim izvorima nema gotovo ništa. Preostali su tek starohrvatski grobovi “poganskoga horizonta” i toponomastički biljezi nekadašnjega sakraliziranog krajolika. Slavenska poganska svetišta, u pravilu *sub divo* i bez čvrstih objekata, kao i nekadašnji kipovi božanstava nestali su s povijesne pozornice ustupivši mjesto kršćanskima. Odigrao se isti tijek događaja koji će stoljeće kasnije obilježiti povijest Kijevske Rusije, gdje su kipovi poganskih božanstava uništeni, zapaljeni i bačeni u rijeke.⁸² Taj završni čin slikovito nam dočaravaju stihovi ruskoga epa “Pripovijest o Igorovoj vojni” (*Slovo o polku Igorove*) kojima su opisana zbivanja za kneževanja Olega početkom 10. st.: “ginu blago Dažd–bogovih potomaka”.⁸³ Na žalost, nema pisanih izvora za hrvatske zemlje koji bi nam pružili barem dio detalja o prijelazu s poganstva na kršćanstvo. Stoga i dalje ostaje zadaća arheologije i toponomastike da nam iz svojega kuta gledanja pokušaju dočarati barem osnovne konture pretpostavljenih zbivanja, kako bismo saznali nešto više o tome kako je “ginulo blago Perunovih potomaka”.⁸⁴ Neka i ovaj rad bude jedan mali korak u tom pravcu.

Ekskurs I

O nazivu “Baba” za reljef Silvana kod Tomića tora

Govoreći o značenju toponima **Bovan** na Birnju, osvrnuo sam se i na istoimeni naziv jedne stijene

na Kozjaku u Kaštel Sućurcu, nedaleko od reljefa božanstva Silvana uklesanog u drugu stijenu, te ukazao na mogućnost da je taj *bovan* dobio ime upravo zbog obližnje kultne slike Silvana.⁸⁵ U navedenoj literaturi o tom reljefu naznačeno je da prikaz toga božanstva lokalni pastiri nazivaju “Baba”, što je i povod ovoga odvojenog prikaza. O toponimima s osnovom **baba** bilo je govora u prethodnom osnovnom tekstu članka. Tu sam ukazao na njegovo slavensko porijeklo i mitološku podlogu takvih toponima na prostorima naseljenim Slavenima. Međutim, u našoj literaturi pojavila se i tvrdnja da je **Baba** neko manje poznato ilirsko božanstvo i da korijene toga naziva valja tražiti u supstratnim, predslavenskim jezičnim slojevima.⁸⁶ To mišljenje nije moguće prihvatiti iz nekoliko razloga. Čini se da je tome uvelike kumovala jedna poprilično nespretno sročena rečenica u citiranom članku M. Pavlovića u kojoj je selo Baba poslužilo samo kao topografsko odredište jednoga rudnika, a ne kao toponomastička činjenica.⁸⁷ Osobno mi nije poznato ni jedno ilirsko božanstvo tog imena, a nisam ga našao ni u meni dostupnoj literaturi.⁸⁸ Tu tezu zapravo donosi samo Omašić, koji se poveo za Pavlovićevim tekstom.⁸⁹ Isto tako, upravo na primjerima iz Kaštela, moguće je pobijati tezu o supstratnom jezičnom porijeklu toponima **Baba**. Tu se radi o imenu srednjovjekovnoga sela, a sva takva sela na prostoru današnjih Kaštela odreda nose slavenska, dotično hrvatska imena. Isto tako i mikrotoponim **Baba pećina** moguće je povezati s nizom slavenskih poganskih toponima koji u zadanom prostoru tvore koherentni mitološki sadržaj.

Što se tiče primjene naziva “Baba” na reljef Silvana u Kaštel Sućurcu, postojeće literatura i usmeni podaci koje sam prikupio među mještanima ukazuju na slijedeće: reljef nije tako nazvalo starosjedilačko stanovništvo Sućurca, već su mu ime dali pridošlice iz zaleđa. Stočarstvo je na tom položaju drevna

81 Za Gumpertusa cf. bilj. 77.

82 Katičić 2008, str. 106–109; Belaj 2007, str. 42; Grekov 1962, str. 460–464; Brandt 1980, str. 560–562.

83 Grekov 1962, str. 8.

84 Uopćavanja prema analogijama u drugim zemljama nisu ovdje uputna. Stoga nije moguće prema dosadašnjim spoznajama kazati kako je konkretno tekao proces rekristijanizacije Hrvatske u ranom srednjem vijeku. Je li on bio izrazito nasilan, poput onoga u Rusiji ili na sjeveru Europe među baltičkim Slavenima, ili je pak poprimio blaže oblike zbog trajnoga utjecaja iz crkvenih dijeceza u dalmatinskim gradovima? Možda će tek jedna detaljnija analiza svih relevantnih izvora (arheoloških, lingvističkih, etnoloških itd.) omogućiti konkretnije spoznaje o tom pitanju, jer otkriće nekoga novog pisanog izvora nije baš izgledno.

85 O tom reljefu i različitim segmentima Silvanova kulta u antici cf. bilj. 24. Ovdje je prigoda ukazati i na nove zanimljive dopune u istraživanju toga i još nekih spomenika i položaja na Kozjaku do kojih je došao profesor likovnoga odgoja Josip Pejša. Među ostalim, on je prvi zamijetio starokršćanski križ uklesan u podnožju reljefa s desne strane (Pejša 1999, str. 81–84). I on spominje naziv “Baba” za reljef Silvana, ali ne navodi literaturu.

86 Za literaturu cf. pripadajuće bilješke od 36. do 44.

87 Pavlović 1969, str. 42.

88 Stipčević 1974; Rendić–Miočević 1989. Općenito o supstratnom porijeklu cf. Polak 1979; Šimunović 1992, str. 87, bilj. 54 (gdje se poziva na Polaka).

89 Omašić 2001, str. 131–132.

konstanta od prapovijesti, na što upućuju i usputni redci posvećeni reljefu i Tomića toru u radovima don Lovre Katića. On navodi da su provizorni tor u pripečku Tomića tor koristili Tomići–Katići.⁹⁰ Isti autor, opisujući sporove oko granica između Sućurana, s jedne, i Solinjana i Vranjičana, s druge strane, koji su vođeni 1681. g., kaže da se stijena sa Silvanovim reljefom naziva Baba (izvorno **Babina glavica**), jer narod u Silvanovim jarečim nogama vidi “babine dimije”.⁹¹ Cijeli taj iskaz ukazuje da je naziv recentan i da je vjerojatno nastao za vrijeme Kandijskoga rata u 17. st. i pod utjecajem novoga stanovništva kojemu pojedini turski običaji nisu bili strani. Stoga toponimijsku odrednicu **Baba** za stijenu s prikazom Silvana treba izostaviti iz popisa toponima kojima se potvrđuje ranosrednjovjekovno imenovanje prostora od novodoseljenih Hrvata. Ona je tu sasvim izgubila svoj realni mitološki sadržaj. Začudo, Omašić ne navodi podatak o nazivu “Baba” uz opis Tomića tora i reljefa Silvana, niti citira radove koji ga donose, premda navodi podatak o devastiranju reljefa od strane pastira.

Ekskurs II

O mijenama oronima na Kozjaku

Na pisanje ove kratke povijesno–topografske crtice naveli su me podaci iz kartografskih i pisanih vrela do kojih sam došao radeći članak o Perunovu brdu. Već samo nazivlje ubilježeno na Barbierijevoj karti iz 18. st. pokazuje da današnji opći naziv Kozjak za brdski masiv koji sa sjevera omeđuje Kaštela nije oduvijek egzistirao kao takav, već je nastao tijekom višestoljetnoga razvoja i oblikovao se u današnjem obliku tek u zadnja dva stoljeća (19. i 20. st.). Na spomenutoj karti jasno stoji na dijelu Kozjaka iznad Ostroga natuknica *monte Borun*, a istočno od nje, približno iznad današnjega Kaštel Kambelovca, tj. ranosrednjovjekovnih Lažana, *monte Cosiac* (sl. 2). Već sam u glavnom tekstu iznio mišljenje da su ti nazivi na karti upisani do glavnih vrhova koje imenuju jer namjena karte nije omogućila da ti vrhovi budu ucrtani. Točnije, **Borun** je oznaka vrha **Biranj**, a Kozjak se odnosi na **Debelić** (Debelo brdo), tj. današnji najviši vrh Kozjaka na kojemu je vojna baza. Dakle, još sredinom 18. st. nije bilo jedin-stvenoga naziva za cijelo brdo, a topografski raspored s karte pokazuje da se oronim Kozjak odnosio samo na istočni dio današnjega Kozjaka. Poznato je i da se pod imenom Kozjak spomenuto brdo prvi put javlja u 14. st., te da eventualni drugi, raniji nazivi nisu do

sada zabilježeni. U kolovozu godine 1397., po nalogu ugarsko–hrvatskog kralja Žigmunda, obavio je kninski kanonik Bartolomej reambulaciju dobara splitskoga nadbiskupa Andrije Benzija de Gualdo. Opisujući veliki nadbiskupski posjed Sućurac i njegove granice, spominje i brdo koje se zove Kozjak (*et deinde superius ad montem et totum ipsum montem, qui vocatur Chosiach, et ibi superius est ecclesia Sancti Lucae Archiepiscopus eiusdem*).⁹² Taj podatak, povezan s prvim spomenom crkve sv. Luke, naveo me je da izgradnju te crkve povežem uz razgranatu graditeljsku djelatnost nadbiskupa Andrije i u Sućurcu i u Splitu.⁹³ Međutim, objava dvaju dokumenata, koji tada još nisu bili poznati u tiskanom obliku, uvjetovala je manju korekciju te teze, uz koju ide i daljnji slijed oronimijskih mijena na Kozjaku. Oni nam usputno pokazuju da je crkva sv. Luke nešto starija i da je sagrađena vjerojatno početkom, a ne koncem 14. st. Radi se o zapisima o prodaji na javnoj dražbi prihoda gradske mesnice i ribarnice u Splitu, sačuvanim u ostavštini splitskoga notara Ivana pok. Čove iz Ancone. Opisujući komunalne granice unutar kojih vrijede gradski zakoni Splita, Ivan je zapisao slijedeće: “*a columpna (= Stup pod Ostrogom, op. T. B.), que est in confinibus Spalleti citra uel versus Montem sancti Luce et sancti Michaelis, et a Clissa citra et ab ecclesia sancte Marie de Ugal et ab ecclesia sancti Petri de Gumao citra versus Spalletum*.” Ugovor je zapisan dva puta: 17. travnja 1342. i 18. travnja 1344. godine.⁹⁴ Iz predočenih zapisa jasno proizlazi da se za dio brda koji se godine 1397. naziva Kozjak koristi oronim *mons sancti Luce et sancti Michaelis* (“brdo sv. Luke i sv. Mihovila”), što znači da oronim Kozjak još nije u uporabi u prvoj polovici 14. st. i da je njegov najstariji poznati spomen iz citiranoga izvora iz 1397. g. Prema opisu u dokumentima iz četrdesetih godina 14. st. u Splitu se za taj dio Kozjaka koristio naziv “brdo sv. Luke i sv. Mihovila”, a to su već spomenuta gotička crkva sv. Luke istočno od Debelića na hrbatu brda iznad Sv. Jurja od Putalja i romanička crkva sv. Mihovila u Lažanima u današnjem Kaštel Kambelovcu. Čini se da brdski masiv Kozjaka tada još nije imao općeprihvaćeni naziv, pa je imenovan prema sakralnim objektima na njemu. Javlja li se oronim Kozjak i prije godine 1397., nije za sada moguće utvrditi, no čini se da njegov postanak, tj. uvođenje u svakodnevnu govornu komunikaciju,

90 Katić 1955, str. 25–26.

91 Katić 1993, str. 448.

92 Katić 1956, str. 153. Za nadbiskupa Andriju cf. Kovačić 1992.

93 Burić 1992, str. 113–114.

94 Stipišić 2002, str. 168, 344.

nije stariji od 14. st. I Barbierijeva karta na kojoj je uz *monte Borun* zabilježen i *monte Cosiac* (sl. 2), pokazuje da oronim Kozjak nije u 18. st. još zaživio na cijeloj dužini brda, te je njegov zapadni dio još čuvao spomen na Perunovo svetište.

Nakon svega iznesenog nije moguće ne osvrnuti se i na općepoznatu raspru o imenu grada Trogira, uz koju se vežu dvije različite hipoteze. Jedna, koja je šire prihvaćena oslanja se na oronim Kozjak i kaže da je ojkonom Trogir izveden iz grčkoga ekvivalenta za Kozjak, tj. Kozje brdo (ο τραπεζος i το ορος).⁹⁵ Suprotnu tezu iznio je drugi ugledni jezikoslovac, H. Krahe, koji ime grada izvodi iz ilirske toponomastike. U prilog ilirskom postanku imena Trogir vrijedi citirati i Škobaljevo mišljenje, koji se ne oslanja na ovu dvojicu svjetski poznatih filologa. On je zabilježio pučku tradiciju u Trogiru koja čuva spoznaju da je grad sagrađen na tri kamena (TRO + GUR, prema albanskom jeziku), ali ukazuje i na korijen γιρ u grčkom jeziku u značenju kamen, klisura.⁹⁶ Kako nisam filolog po struci, već arheolog, ne bih ulazio u detalje jezikoslovne analize ojkonima Trogir/*Tragurium*/*Tragurion*, ali bih ukazao na neke prostorne datosti koje, zajedno sa skicom povijesnoga nazivlja za brdo Kozjak, ne idu

u prilog izvođenju imena Trogira iz grčkoga jezika, točnije iz naziva Kozjak za brdo nad Kaštelima. Vidjeli smo da se slavenski oblik oronima Kozjak javlja tek od 14. st., i to samo za istočni dio brda, tj. onaj koji je u sklopu splitskoga distrikta, pa je i logično da ga nalazimo u splitskim dokumentima. Grad Trogir je na suprotnom kraju Kaštelanskog zaljeva i nad njim nije brdo Kozjak u današnjem značenju, već niz većih ili manjih brjegovina koji omeđuju trogirsko Malo polje sa sjevera. Između Kozjaka, čak i u današnjem pojmu, i Trogira leže još brda Trećanica i Opor, pa nije uputno vezivati ime toga grada uz brdske sklopove koji su dalje od njega u odnosu na ona spomenuta, to više što za naziv Kozjak nema podataka starijih od 14. st. Time, naravno, ne odbacujem mogućnost da je oronim Kozjak nastao i ranije ili da je samo hrvatski sinonim za stariji romanski ili neki predrimski oblik, međutim, bez egzaktnih potvrda u pisanim izvorima ili nekom kartografskom djelu to nije moguće uzeti kao pouzdan podatak. To više, ako je točno, na što nas povijesni razvoj oronimije Kozjaka upućuje, da je Kozjak izvorno bio samo istočni dio brda.

95 Mayer 1929, str. 10. et pass. Tezu su prihvatili i D. Rendić-Miočević i A. Rendić-Miočević (cf. radove citirane u ovom članku), dok Cambi samo navodi suprotna gledišta (Cambi 1980, str. 951–952, bilj. 15–17.)

96 Krahe 1925, str. 7; Škobalj 1999, str. 337, 339.

SKRAĆENICE

AA	Archaeologia Adriatica, Zadar
Anali HIDu	Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, Dubrovnik.
Arj	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, izd. JAZU, Zagreb.
ARR	Arheološki radovi i rasprave, Zagreb.
BZ	Brački zbornik, Supetar.
CD	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagreb.
Erj	Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika I–IV, Zagreb.
GZM	Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo.
HAnt	Histria antiqua, Pula.
HAG	Hrvatski arheološki godišnjak, Zagreb.
HE	Hrvatska enciklopedija, 1–4, Zagreb 1940–1944.
JIS	Jezik in slovstvo, Ljubljana.
KZ	Kaštelanski zbornik, Kaštela.
MSHSM	Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Zagreb.
OJ	Onomastica Jugoslavica, Ljubljana.
PPUD	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split.
Radovi ZPZ HAZUZd	Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar.
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
SHP	Starohrvatska prosvjeta, Split.

LITERATURA

Andreis 1977

P. Andreis, *Povijest grada Trogira I*, Split 1977.

Babić 1991

I. Babić, *Prostor između Trogira i Splita*, Kaštel – Novi 1991. (prvo izdanje Split 1984).

Barada 1950

M. Barada, *Trogirski spomenici (Monumenta traguriensia) I/II*, MSHSM 45.

Barada 1957

M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb 1957.

Belaj 2007

V. Belaj, *Hod kroz godinu*, Zagreb 2007. (prvo izdanje 1998).

Brandt 1980

M. Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1980.

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7. – 9. stoljeća*, Zagreb 1980.

Belošević 2007

J. Belošević, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Zadar 2007.

Belošević 2010

J. Belošević, *Starohrvatsko groblje na Maklinovu brdu u selu Kašiću kod Zadra*, Split 2010.

Bilich 1992

I. Bilich, *Kulturni spomenici Silvana na području Kaštela*; u: *Kaštel – Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, Split 1992, 73–78.

Burić 1985

T. Burić, *Villa sancti Georgii de Putalio*, SHP III/14, 1985, 305–323.

Burić 1987

T. Burić, *Prostorna organizacija Ostroga kroz povijest*, KZ 1, 1987, 37–41.

Burić 1992

T. Burić, *Srednjovjekovno selo Sućurac i njegovi spomenici*; u: *Kaštel – Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, Split 1992, 101–131.

Burić 1999

T. Burić, *Budrine – Gaji(ne), novoustanovljeno starohrvatsko groblje u Kaštel – Kambelovcu*, KZ 6, 1999, 169–174.

Burić 2001

T. Burić, *Putalj u srednjem vijeku*; u: T. Burić, S. Čače, I. Fadić, *Sveti Juraj od Putalja*, 2001, 151–323.

Burić 2003a

T. Burić, *Sv. Lovre – Balavan*, SHP III/27/ Split 2000, 29–34.

Burić 2003b

T. Burić, *Hidronimija i vodoopskrbni sustavi trogirskoga distrikta kroz povijest*, HAnt 10, 2003, 65–74.

Burić 2005

T. Burić, *Odnos Sv. Vid – Svantovid na istočnoj obali Jadrana*, HAnt 13, 2005, 461–468.

Burić 2006

T. Burić, *Ostrog – Balavan*, HAG 2/2005, 374–376.

Burić 2007a

T. Burić, *Ostrog – Balavan*, HAG 3/2006, 409–411.

Burić 2007b

T. Burić, *Biranj – Njivice*, HAG 3/2006, 388–391.

Burić 2007c

T. Burić, *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom*, SHP III/34 (posvećeno fra Luji Marunu), 2007, 105–122.

Burić 2008

T. Burić, *Baba lokva*, HAG 4/2007, 439–441.

Cvitanović 2002

A. Cvitanović, *Geografski rječnik*, Zadar 2002.

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split 1996.

Delonga 1999

V. Delonga, *Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima*, SHP III/26, 1999, 287–318.

Delonga 2011

V. Delonga, *Posvetni latinski natpisi na crkvi sv. Ivana od Birnja*, AA4 (posvećeno prof. J. Beloševiću), Zadar 2011, 281–306.

Egli 1970

J. J. Egli, *Etymologisch–Geographisches Lexicon*, Liechtenstein 1970.

Grekov 1962

B. D. Grekov, *Kijevska Rusija*, Zagreb 1962.

Ivanova 1982

O. Ivanova, *Kon značenjeto na balvan vo makedonskata toponimija*, OJ 9, 1982, 41–44.

Jovanović 2004

N. Jovanović, *Nulti stupanj Tomina pisanja: glava 29. Salonitanske historije*; u: *Toma arhidakon i njegovo doba* (Zbornik radova), Split 2004, 177–195.

Klaić 1985

N. Klaić, *Javni život grada i njegovih ljudi*, u: *Trogir u srednjem vijeku II/1*, Trogir 1985.

Katičić 1987

R. Katičić, *Od Konstantina Porfirogeneta do Povaljske listine*, BZ 15, 1987, (Obljetnica Povaljske listine i praga 1184 – 1984). 37–41.

Katičić 2008

R. Katičić, *Božanski boj*, Zagreb 2008.

Katić 1955

L. Katić, *Solin od VII do XX stoljeća*, PPUD 9, 1955, 17–91.

Katić 1956

L. Katić, *Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine*, SHP III/5, Zagreb 1956, 135–177.

Katić 1993

L. Katić, *Naseljenje današnjeg Solina*; u: *Lovre Katić, rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split 1993.

Kovačić 1999

S. Kovačić, *Utemeljitelj Kaštel–Sućurca nadbiskup Andrija Benzi iz Gualda (o. 1355–1437)*; u: *Kaštel – Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, Split 1999, 185–201.

Kužić 2000

K. Kužić, *Promjene toponima sela Radošića iz 1386. godine*, Radovi ZPZ HAZUZd 42, 79–104.

Lucić 1979

I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I*, Split 1979.

Luzzatto 1960

G. Luzzatto, *Ekonomska povijest Italije*, Zagreb 1960.

Matijević–Sokol 2002

M. Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko 2002.

Miklosich 1970

F. Miklosich, *Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen*, Amsterdam 1970.

Novak, Skok 1952

V. Novak, P. Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952.

Omašić 1979

V. Omašić, *Topografija Kaštelanskog polja*, Split 1979.

Omašić 1986

V. Omašić, *Povijest Kaštela od početka do kraja XVIII stoljeća*, Split 1986.

Omašić 2001

V. Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća 1*, Kaštela 2001.

Paščenko 1999

E(I.). Paščenko, *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*, Zagreb 1999.

Paščenko 2010

E(I.). Paščenko, *Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija*, Zagreb 2010.

Pavlović 1969

M. Pavlović, *Onomastica illyrica*, OJ 1, 24–46.

Pejša 1999

J. Pejša, *Nekoliko otkrića na Kozjaku i toponimi Tomića tor, Nugal i Koludar*, KZ 6, 1999, 81–94.

Petrinec 2009

M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009.

Piškur 1965

M. Piškur, *Pomenska analiza besede baba*, JIS 1, Ljubljana 1965, 6–15.

Polak 1979

V. Polak, *Considérations sur la toponymie balkanique IV*, OJ 8, 25–32.

Polak 1982

V. Polak, *Considérations sur la toponymie balkanique V*, OJ 9, 83–89.

Rendić–Miočević 1982

A. Rendić–Miočević, *Uz dva Silvanova svetišta u okolici Salone*, ARR VIII–IX, 121–140, Tab. I–VII.

Rendić–Miočević 1953

D. Rendić–Miočević, *Da li je spelaeum u Močićima služio samo mitrijačkom kultu?*, GZM VIII, 271–276, (pretiskano u D. Rendić–Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989, 531–537).

Rendić–Miočević 1955

D. Rendić–Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata*, GZM, n. s., X, 5–40/Tab. I–V (pretiskano u D. Rendić–Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989, 461–506. pod naslovom “Silvan i njegova kulturna zajednica u mitologiji Ilira”).

Rendić–Miočević 1989

D. Rendić–Miočević, *Iliri i antički svijet* (sabrana djela), Split 1989.

Skok 1952

P. Skok, *Postanak Splita*, Anali HIDu I/1, 19–60.

Skok 1971

P. Skok, *ERj I*.

Skok 1972

P. Skok, *ERj II*.

Skok 1973

P. Skok, *ERj III*.

Smičiklas 1904

T. Smičiklas, *CD II*.

Smiljanić 2010

F. Smiljanić, *Studije o srednjovjekovnim slavenskim/hrvatskim institucijama*, Zadar 2010.

Stipčević 1974

A. Stipčević, *Iliri (povijest, život, kultura)*, Zagreb 1974.

Stipišić 2002

J. Stipišić, *Splitski spomenici, Dio prvi, Splitski bilježnički spisi; Sv. I, Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Čove iz Ankone*; MSHSM 53.

Stipišić, Šamšalović 1967

J. Stipišić, M. Šamšalović, *CD I* (ur. M. Kostrenčić).

Šimunović 1986

P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986.

Šimunović 1992

P. Šimunović, *Uvod u kaštelansku toponimiju*; u: *Kaštel – Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, Split 1992, 79–92.

Škobalj 1999

A. Škobalj, *Obredne gomile*, Split (reprint knjige iz 1970).

Toma Arhiđakon 2003

Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana* (prijevod Olga Perić, komentari Mirjana Matijević Sokol, Radoslav Katičić), Split 2003.

Perun's mountain (*monte Borun*) – a contribution to understanding the pagan Slavic toponymy of Kaštela

Key words: *Borun, Ostrog, Kaštela, Slavic mythology, Balavan*

A SIGNIFICANT number of toponyms of Slavic origin are noticeable in the toponymic heritage of Kaštela, which developed in the Early Middle Ages upon the arrival of the Croatian people on the eastern Adriatic coast. Even a brief examination of written sources shows that almost all settlements developing at the slopes of Kozjak, Opor and Trećanica have pure Croatian names: Smoljevac, Kozice, Kruševik, Lažane, Ostrog, Radun, Špiljan, Baba (map 1). Also Sućurac should be added to the list, the hagionym that was formed according to Croatian linguistic rules from the Latin form *sanctus Georgius*. Only the village Bijaći is still lacking a satisfying explanation. Apart from those basic names of places, there is also a range of other names of wider or smaller areas. However, the regionym Podmorje that referred to the area of Lower Kaštela in the Middle Ages and later to Trogir's Velo polje (*Campus magnus traguriensis*) stands out. The philological analysis of this toponym showed that it cannot be linked to the sea and thus to the name of the early Croatian County (*Primorska*) (Παρατχλασσια), but to the original early Slavic name for marsh land and swamps. The reason for this lies in the fact that this area of the former ager of Salona was neglected in the late Antiquity. This led to a state in which drainage channels stopped functioning that had been properly maintained in the early Roman imperial period. This is proven by late ancient stonework structures at site Miri in Kaštel Novi. The name of the settlement Ostrog– present–day Kaštel Lukšić– belongs to the same chronological layer. This settlement was special because it was in possession of the yeomanry, the so–called *Didići*, and not belonging to the system of ruler's estates (*territorium regale*), which enclosed the entire remaining territory of today's Kaštela. The territory of Ostrog reached also over the Kozjak mountain, where it bordered with the another *Didići*–community in Radošić (map 1).

It is in the territory of Ostrog (map 1) that, among the early mediaeval geographic nomenclature, a range of seven toponyms of early Slavic origin was preserved which can be integrated into the holistic system of sacral conception of space, preserving also in this ter-

minology part of the lost world of the mythic experience of space in the context of Slavic pagan religion. These toponyms are as follows: *monte Borun* (Borun), Bovan, Dubrava, Balavan, Baba pećina (Baba cave), Tribižine and Majurina (map 2). The starting point is the naming *monte Borun*, recorded on a drawing of the Venetian surveyor Alessandro Barbieri from 1745 (fig. 1), by which he named part of today's mountain Kozjak. In his syntheses of the history of Kaštela, V. Omašić considered the name *monte Borun* as a deformation of the name **Perun**, which is also accepted in toponymy. This name has its close equivalent in the neighbouring region Poljica, also once part of the Klis or Primorska County, where a range of precious relics from the earliest history of Croats in the Early Middle Ages has been preserved. The name refers to the prominent peak Biranj, a large archaeological complex from prehistoric times to the Middle Ages, on which the Romanesque Church of St. John the Baptist is located today. Just behind Biranj lies Dubrava, which fits into the Slavic sacral experience of mythic conception of the world. It was Perun's holy grove. On Biranj is a large rock named Bovan (fig. 3) on its eastern side. This noun indicates to the statue of the pagan idol (*bolvan*) that once could have stood there. The second sanctuary was right next to the settlement Ostrog, in the middle of the hill where the distinctive cliff **Balavan** is located, which etymologically is also derived from the word *bolvan*, in the meaning of the pagan idol. Later, precisely in the Late Middle Ages, there was the Church of St. Lawrence. Toponyms on the basis of that are known in the entire Slavic world (Macedonia, Bulgaria, Russia) or in areas that were once inhabited by Slavs (Hungary, Romania).

In the lower areas below Balavan and Ostrog lie Tribižine and Tribižinski potok (creek of Tribižine), Baba pećina (Baba cave) and the area and creek named Majurina. Tribižine is a toponym that was often used to name former holy places, where offerings to the gods (*treba*) were done, whereas Baba pećina (counterpart to the mediaeval village Baba that lies west of Ostrog) is the name that is related to the mythic conception of this word; Baba is the personification of

winter, ice and darkness. Contributing to this, I'd like to draw the attention also to the fact that the village Baba is located at the western end of Kaštela. According to folk beliefs, this western side of the world was called **babin kut** (Baba's corner) because it marks the side where frequent storms and bad weathers occur also during the summer.

Particularly important is the hydronym and toponym **Majurina**, whose meaning was hidden for a long time behind the deformed local name for a type of lizard, the snake lizard. Majur, more frequently called zmajur in Dalmatia, is actually the name for the snake lizard (*Ophisaurus apodus*), and is also related to the noun zmaj (zmaj= dragon), which is also often used, along with the snake, in depictions of mythological events. The term **užak** should also be added. It stands for a small non-poisonous snake related to water, that is directly linked to the ancient pre-Slavic word už, which only later was replaced by the word snake. This reptile is, apart from the previously described snake lizard, very common around the creek Majurina. **Užak** as a term therefore represents an ancient relic from the first colonisation wave of the Croats in the 7th century and belongs to the standard vocabulary of our ancestors in the Early Middle Ages, together with the here presented toponyms with pagan meaning.

The whole system as described, when looked upon in terms of spatial distribution, fits entirely into the philological and ethnological studies of the pre-Christian phase in the history of the Croatian people in the Early Middle Ages (R. Katičić and V. Belaj). These studies reconstructed with an enviable erudition and scientific meticulousness from modest remains of mythological texts that were preserved in later folk poems and tales the battle between two principles within the circle of seasons– the battle between the supreme god Perun and Veles (Volos), the god of the underworld, but also the god of cattle and wealth. In this yearly repeating battle Perun defeats Volos, personified in form of a snake (our Majurina), with his lightning strokes and thunderbolts and re-establishes cosmic order and beats chaos. Already several such places were identified in the spatial distribution along the Croatian coast, where the toponymy is telling us always this same story. Places such as Mošćenice at the Kvarner coast in Istria, located at the foot of the Učka mountain, and– for example– Poljica near Split. In Poljica exists a hill and settlement called Perun (recorded in sources already by the end of the 11th

century), Dubrava and the spring Zminjača and Zmij kamik. This is a perfect counterpart to Borun and his Dubrava and Majurina, except that there are no Bovan and Balavan (at least for now) in Poljica. It is this toponymic survival preserved in Poljica, a region conterminous with Kaštela, that is an important indicator showing that those places are not isolated and random examples, but on the contrary, a rule, which once was an integral part of the toponymic nomenclature on a territory inhabited by the early Croatian population. Since the process of Christianisation of the Croats was in the final stage already in the 9th century, particularly after being incorporated into the Frankish sphere of interest, the conclusion poses itself without doubt that the toponyms with pagan meaning must have developed before, respectively during the 7th and 8th century. With regard to the lack of written sources about these problems, they harmoniously complement with archaeological sources, especially the graveyards belonging to the “pagan horizon”, whose top layer was also discovered in Kaštela in the recent years. Moreover, I consider the toponymic material an even more important source for this subject, because it could have been developed only through the naming of areas by people who lived there and used the language to which also these toponyms belong. The long Christianisation process erased most of these traces. However, some are still preserved, especially in regions that have generally not been under Turkish occupation (Kaštela, *Hrvatsko primorje*, Istria). This is important because there were no drastic demographic changes, despite the constant colonisation, so that the heritage of the indigenous population from the Early Middle Ages was preserved. A good example for this are the villages Ostrog and Radošić, both being *Didići* estates. Seven preserved toponyms in Kaštela, and almost all of them on the coastal side that was in the custody of Venice in the Early Middle Ages, is a disproportional number in relation to the non-existence of toponyms in the territory of Radošić, which was under Turkish occupation and experienced profound demographic changes in the early modern period.

The here described toponyms and their comparison with archaeological data significantly complements our knowledge of early Croatian history at the eastern Adriatic coast in the 7th and 8th century, respectively centuries that are lacking written and archaeological sources the most.